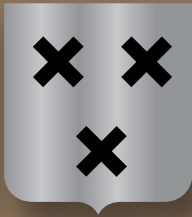

Swindregt Were

Heerjansdam

Hendrik Ido Ambacht

Zwijndrecht

UITGAVE VAN:
HISTORISCH GENOOTSCHAP HENDRIK-IDO-AMBACHT EN
HISTORISCHE VERENIGING ZWIJNDRECHT

Jaargang 31 nr. 2, november 2017

Inhoud

Van de redactie	4
Bouwen en verbouwen op 't Hoff: Tien eeuwen bouwgeschiedenis van een bijzonder terrein Maurice de Jongh MA	5
Wapenfeit... dr. René van den Berg	17
(Kerk)zegels... dr. René van den Berg	19
Bestuurlijke onrust in de Ambachtse polders 1852-1857: Over een 'radicale onwettigheid' van raadsleden drs. Willem Schneider	23
Colofon	38

Foto omslag.

Op dit detail van een foto van de boerderij, die in het vorige artikel ook al is geplaatst, krijgen we een indruk van hoe de boerderij er moet hebben uitgezien. We zien een T-huis met een symmetrische gevel met links van de deur zesruitschuiфvensters en rechts van de deur vijftienruitsschuiфvensters. Alle ruiten zijn voorzien van groene luiken. Ook zien we de leibomen. Helemaal links is nog net een tweede kleinere voordeur te zien. Collectie Pons.

Foto links.

Detail van een foto van de omgeving van de Groote Lindt vanuit een Engels vliegtuig in 1944. In het midden loopt de Develweg, in het noorden is nog net Develstein te herkennen en in het uiterste zuiden is het terrein van 't Hoff met een aantal bijzonderheden, waaronder de rondlopende sloot, duidelijk terug te zien. Collectie Pons.

Van de redactie

Als u dit leest, betekent het dat u in het bezit bent van de najaarseditie van Swindregt Were, het enige blad dat helemaal in het teken staat van de boeiende geschiedenis van de Zwijndrechtse Waard. Namens het Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht en de Historische Vereniging Zwijndrecht hebben verschillende schrijvers zich beziggehouden met geheel verschillende onderwerpen. Dit heeft geleid tot een zeer gevarieerde editie!

In het eerste artikel neemt Maurice de Jongh de lezer nogmaals mee naar het terrein van de voormalige ambachtsheerlijke boerderij 't Hoff. Waar hij in de vorige editie inging op de verschillende ambachtsheren en de belangrijke rol van de boerderij in de geschiedenis van de Groote Lindt, heeft hij nu aandacht voor de bouwgeschiedenis op en rond 't Hoff. Daarbij komt niet alleen de (voormalige) boerderij aan bod, maar ook andere door mensen gemaakte objecten.

Hierop volgen twee korte artikelen, geschreven door René van den Berg. Zo gaat hij in op het familiewapen van de familie De Bruïne, met een knipoog uiteraard, en geeft hij ons nieuwe inzichten in kerkzegels van Zwijndrecht en Hendrik-Ido-Ambacht uit het verleden en heden. Een interessant onderwerp, waar in de Zwijndrechtse Waard nog niet veel aandacht aan is besteed.

Tot slot neemt Willem Schneider u mee naar een uniek stukje politieke geschiedenis van Hendrik-Ido-Ambacht. Wie denkt dat alleen in deze tijd de politiek regelmatig in het teken staat van schandalen en oproerige kamer- of gemeenteraadsleden, komt bedrogen uit. De schrijver laat zien dat in 1855 dit ook al het geval was met Hendrik-Ido-Ambacht in de hoofdrol. Een conflict, dat zelfs zo hoog opliep, dat er op landelijk niveau over gesproken werd. Een spannende afsluiting dus!

Wij wensen u veel leesplezier!

De redactie

Bouwen en verbouwen op 't Hoff: Tien eeuwen bouwgeschiedenis van een bijzonder terrein

Maurice de Jongh MA

Inleiding

In het vorige artikel is de geschiedenis van de boerderij 't Hoff en het omliggende terrein uitgebreid aan bod gekomen. Op basis van oude kaarten en afbeeldingen werd geconcludeerd dat sinds de zestiende eeuw op deze plaats een boerderij moet hebben gestaan, hoewel de plaats al voor die tijd bewoond was. Daarnaast is er gepleit voor het behoud van de huidige boerderij. Immers, zij is beeldbepalend voor het voormalige dorp, de heerlijkheid en de gemeente Groote Lindt. De boerderij heeft dus een grote historische waarde. Niet alleen als (ambachtsheerlijke) boerderij, maar ook als sportschool, gemeentehuis, zuigelingencentrum en tegenwoordig als boksschool. Ook heeft de groenstrook, die de boerderij geheel omringd, een belangrijke functie voor mens en dier. Het is dan ook mijn hoop dat voor de boerderij een nieuwe functie gevonden zal worden.

In dit artikel zullen alle bouwactiviteiten op 't Hoff onder de loep genomen worden. Hiermee worden niet alleen de zichtbare gebouwen, schuren en andere opbergplaatsen bedoeld, maar ook bijvoorbeeld door mensen aangebrachte veranderingen in het landschap. Wat veelvuldig zal blijken, is dat zonder gedegen archeologisch onderzoek het lastig is om tot definitieve conclusies te komen. Vooral waar het gaat om het 'ondergrondse,' blijft het voornamelijk bij het formuleren van hypothesen. Wat betreft het 'bovengrondse' kunnen we zeker de nodige zaken vaststellen, ondanks dat het aantal bronnen en afbeeldingen van de boerderij, die bewaard zijn gebleven, summier is. Ik pleit voor een grootschalig archeologisch onderzoek op het gehele terrein, zodat we een beter beeld kunnen krijgen van de geschiedenis van de bewoners in dit gebied. Daarnaast kunnen er conclusies getrokken worden over de ontwikkeling van de landbouw in dit gebied vanaf de middeleeuwen tot nu toe. Dit is niet

onbelangrijk, immers werd de Zwijndrechtse Waard vanouds beschouwd als een belangrijke graanschuur van Dordrecht en later als groenten- en fruitwalhalla.

Aanwijzingen op kaarten en foto's

Op zowel foto's als oude kadastrale en landschapskaarten zijn verschillende elementen op het terrein van 't Hoff te zien, die aangeven dat het gebied een lange geschiedenis kent. Vooral de luchtfoto van de

Gezicht op de burch van Leiden van Jan Lamsvelt (1684-1743). Collectie Rijksmuseum Amsterdam. De burch van Leiden was, na de vernietiging van Rijnsburg, de belangrijkste grafelijke burch. Op de motte was in de negende en tiende eeuw een houten palissade. In de twaalfde eeuw werd de houten omheining vervangen door tufsteen. Het is goed mogelijk dat een houten versie ook op het terrein van 't Hoff heeft gelegen.

omgeving van Groote Lindt uit 1944 laat een aantal bijzonderheden in het landschap zien (zie binnen-zijde vooromslag). Allereerst zijn de oude boerderij met schuren nog duidelijk te herkennen. Deze gebouwen zouden pas enkele maanden na het nemen van de luchtfoto in vlammen op gaan als gevolg van een allesvernietigende blikseminslag. Daarnaast zijn er nog twee eigenaardigheden waar te nemen. Allereerst is er het opmerkelijke verloop van de sloot in een halve bocht richting de boerderij. Pas in de jaren zestig van de vorige eeuw is deze sloot bij de aanleg van de Leeuwenbekstraat rechtgetrokken en zij is dus heel lang in het landschap te zien geweest. Ook is er schuin achter de wagenschuur een boom te zien. Deze boom was gelegen op een verhoging in het landschap, een soort heuvel. De oplettende kijker zal zelfs een pad herkennen vanaf de dijk in de richting van de heuvel, wat aangeeft dat de verhoging een lange tijd in gebruik is geweest en de nodige importantie had. Op en rond de heuvel werden in de jaren zestig nog archeologische sporen teruggevonden door de laatste bewoner, boer Pons.¹ Hieronder zullen alle beeldbepalende elementen van het gebied verder worden uitgewerkt.

Een motte van betekenis?

Een motte is een middeleeuwse kunstmatige heuvel waarop (meestal) een verdedigingswerk werd aangebracht. In de vroege middeleeuwen (500-1000 n.Chr.) ging het hierbij om houten bouwwerken en palissades. In latere tijden werd het hout

vervangen door (tuf)steen. Mottes komen zowel in de Zwijndrechtse Waard als in het graafschap Holland regelmatig voor. De graven van Holland² kregen vanaf de tiende eeuw een enorme drang naar expansie.³ Hun politiek was eerst gericht op het onder controle krijgen van de vaarwegen in de veengebieden, die direct aan de kerngebieden van de Hollandse/Westfriese graven grensden. Dit deden zij door mottes aan te leggen en daar bovenop versterkingen te bouwen. Vanuit die plaatsen werd er tol geheven, zodat er totale controle was op de vaarwegen en daarmee de handel. Ook werden vanuit de versterkingen de omringende veenmoerassen omgezet in bouwland. Dat dit proces zeer snel ging, blijkt uit het feit dat omstreeks 1000 de graven een tol hadden gevestigd in Vlaardingen, van waaruit zij het gehele Maas-Merwedegebied beheersten. Nauwelijks vijftig jaar later wordt hun aanwezigheid genoemd in het latere Dordrecht. Hier zou graaf Dirk IV (graaf tussen 1039 en 1049) door een dodelijke pijl geraakt zijn door zijn tegenstanders.⁴ We kunnen dus stellen dat de Hollandse expansiedrang zeer groot was en dat dit niet in goede aarde viel bij andere machthebbers. Dat juist in de Zwijndrechtse Waard een aantal van deze kunstmatige verhogingen moeten hebben gelegen, voorzien van versterkingen, valt in deze historische context beter op zijn plaats. Immers, de Zwijndrechtse Waard lag midden in het strijdtoneel van de elfde eeuw met haar vele rivieren en getijdengeulen. Niet alleen op het terrein van 't Hoff was een motte

aanwezig, ook in Hendrik-Ido-Ambacht, achter de Pietermankerk en op de plek waar later kasteel Develstein werd gebouwd, zijn aanwijzingen voor het bestaan van een motte gevonden.⁵

Het is van belang om te benoemen wie deze bouwactiviteiten moeten hebben gestimuleerd. Het is bekend dat verschillende kloosters en kapittels in de elfde eeuw actief waren in de Zwijndrechtse Waard, namelijk de Sint Paulusabdij en het kapittel van Sint Jan. Echter, het is voor kerkelijke instellingen zeer ongebruikelijk dat zij actief probeerden hun machtsposities uit te breiden door allerlei steunpunten te bouwen. Ik vermoed dat de graven van Holland zeker een rol hebben gespeeld in dit gebied. Zo waren zij vermoedelijk de bouwheren van de Grote Kerk te Dordrecht, wat blijkt uit het feit dat zij tot in de dertiende eeuw het recht behielden om pastors aan te wijzen. Niet ver hiervandaan lag het 'Kortambachteneiland,' waar ook 't Hoff gelegen was en dat geheel omgeven was door allerlei waterlopen en kreken. Door hier een steunpunt te bouwen konden de graven het omliggende gebied onder controle houden. Bovendien is het goed mogelijk dat zij vanuit dit machtspunt de ontginning van een deel van de Zwijndrechtse Waard initieerden.

Toch zal de kans klein zijn geweest dat de Hollandse graven ook daadwerkelijk op 't Hoff zijn geweest. Zij reisden veel rond in het graafschap en daarbuiten. Bovendien had de motte op 't Hoff waarschijnlijk minder betekenis dan burchten elders in het graafschap zoals in Leiden, Delft en

Vlaardingen. Het is aannemelijker dat een lokale geallieerde familie hier met de scepter zwaaide. Dit was ook in Leiden vanaf de elfde eeuw het geval, hoewel deze burggraven door de graaf werden aangewezen. Omdat de arm van zijn macht in het rivierengebied niet zo ver reikte, was de graaf hier vaker afhankelijk van lokale families. Ik vermoed dat dit de heren Van de(r) Lindt/Uyterlinde waren. We hebben al gezien dat leden van deze familie bij de (her)bedijking een belangrijke rol speelden: zij behoorden tot de eerste ambachtsheren van Groote Lindt en zij hielden het ambacht ruim honderd jaar in hun bezit. Het ligt voor de hand dat zij ruim voor de veertiende eeuw al een belangrijke rol in de streek speelden. Maar ook al ten tijde van de ontginningen? Hoewel er geen schriftelijk bewijs is, bestaan er gegevens die een bevestigend antwoord op deze vraag geven. Zo heeft J. W. Regt het in zijn *Beschrijving van den Zwijndrechtschen waard, den Riederwaard en het land van Putten over de Maas* uit 1848 over de dochter van de heer van de Lindt, Bastiaantje, die omstreeks 1200 trouwde met de eerste Daniel van de Merwede.⁶ Over deze Daniel is weinig bekend en daarom wordt hij door recente geschiedswerken niet of nauwelijks behandeld.⁷ Wel weten we dat de familie van de Merwede in de dertiende eeuw een belangrijke bondgenoot van de Hollandse graaf werd. Ook speelden deze edelen een vooraanstaande rol in de geschiedenis van Dordrecht. In het derde kwart van de twaalfde eeuw was Daniel echter pas net in de streek gearriveerd en was hij als leenman van de heren van Voorne en Putten nog weinig bekend met deze omgeving. Dat Daniel juist met een dochter van de heer van de Lindt trouwde, geeft dus aan dat op lokale schaal deze familie vooraanstaand was. Op basis van dit huwelijk zou je zelfs kunnen stellen dat zij een bondgenoot was van het Hollandse gravenhuis. Zonder specifieke bronnen blijft het echter bij speculeren. In de loop van de twaalfde eeuw moet het belang van 't Hoff zijn afgenomen en werd het grafelijke steunpunt naar Dordrecht verlegd. Vooral na de overstromingen in de tweede helft van die eeuw, waarbij het zuidwestelijke deel van de motte werd weggeslagen, leek de rol van de familie Van de Lindt uitgespeeld. Toch bleek dit niet het geval. Zo hebben we in het vorige artikel gezien dat

Een replica van een motte met versterking in het Zeeuwse landschapsmuseum terra Maris. Het is goed mogelijk dat de motte op 't Hoff er ongeveer zo uit zag. Collectie schrijver.

Op deze afbeelding is de kadastrale kaart van 1811-1833 te zien met daarop weergegeven: (A) de oorspronkelijke motte, (B) de versterking op de motte, (C) de oorspronkelijke sloot, (D) de boerderijen, (E) de ambachtsheerlijke grenzen en (F) de kerk van de Groote Lindt met pastorie.

Ter vergelijking is ook een kaart weergegeven met de oorspronkelijke motte van Rijnsburg, dat tot in aan het midden van de elfde eeuw de belangrijkste versterking van de Hollandse graven was. Evenals bij 't Hoff, restten van deze motte alleen nog de oorspronkelijke sloten. De omvang van de motte is in het lichtgrijs weergegeven. De zwarte gebouwen zijn onderdeel van de huidige Hervormde kerk.⁸

zij aan het eind van de twaalfde eeuw al begonnen waren met de aanleg van een nieuwe aaneengesloten dijk en werd er een centraal geregeld afwateringssysteem aangelegd. Op het 'Kortambachteneiland' bleef de familie Van de Lindt een factor van betekenis.

Sloten en weteringen

Wat betreft de sloot heeft men veronderstelt dat deze gegraven moet zijn in de tijd van het ontstaan van de ambachtsheerlijkheden, halverwege de veertiende eeuw. Dit zal zeker gelden voor de rechtlijnige sloten tussen 't Hoff en de Lindtse kerk (op het kaartje E). Het gedeelte binnen die sloten wordt gezien als het gebied van de ambachtsheer, waar hij in de ene hoek zijn bestuurscentrum (D) vestigde en later in de andere hoek rond 1396 een kerk neerzette (F).⁹ De sloten werden dus puur als scheiding tussen het land van de ambachtsheer en de aangrenzende landen gezien. Een kaart uit 1657, waarop het terrein van 't Hoff voor het eerst wordt genoemd, bevestigt deze aanname. Op de kaart worden de landen van de kerk weergegeven en in het zuiden grenzen zij aan de 'cingel achter 't Hoff.'

De halfronde waterloop (C) in de richting van de boerderij past niet bij de rechtlijnige scheidingsloten. Zij moet dus ouder zijn en is waarschijnlijk het restant van een eerdere scheiding, die geheel rondom de motte liep. Het graven van deze sloot zal in eerste instantie bedoeld zijn als afwatering van

het gebied. Ook bij het latere afwateringsstelsel werd gebruik gemaakt van deze reeds bestaande sloot door er meerdere weteringen loodrecht op aan te leggen. Daarnaast gebruikte men het veen en de klei uit de sloot om de motte op te hogen en daar de versterking op te bouwen. Tot slot diende de sloot, evenals de verhoogde motte als extra obstakel bij invallen van de vijanden.

De oudste boerderij

Het is onduidelijk of er in het beginstadium al een boerderij moet hebben gestaan in de buurt van de motte. Over het algemeen zien we dat pas vanaf de veertiende eeuw de mottekastelen worden voorzien van een voorburch, waarop onder andere een boerderij wordt gebouwd. Dit het geval bij slot Loevestein en de voormalige kastelen in Heusden en Geertruidenberg. Veel vaker voorkomend is dat er geen voorburch aanwezig was. Onder andere de huizen te Merwede en ten Woude in de directe omgeving van de Zwijndrechtse Waard hadden geen voorburch. Ook op 't Hoff zijn hier geen sporen van bekend. Het is goed mogelijk dat andere boeren op het 'Kortambachteneiland' zorgden voor het voedsel van de bewoners van 't Hoff.

Zij bestuurden op hun beurt het gebied en zorgden voor de bescherming van de lokale bewoners in zware tijden. Overigens, hierbij moet vermeld worden dat er wel degelijk in de elfde eeuw boerderijen moeten hebben gestaan in het rivierengebied. Onder andere in de Alblasserwaard, Rotterdam, Spijkenisse en Rijnsburg zijn sporen gevonden van boerderijen uit de elfde en twaalfde eeuw.¹⁰ Zij stonden veelal dicht tegen de rivieren aan en werden pas in latere tijden, toen men zich serieus ging bezighouden met de bouw en verzwarende van dijken, verder landinwaarts gebouwd. Deze boerderijen waren, net als de prehistorische variant, licht bootvormig met palen die diep in de grond waren bevestigd. Menigmaal waren dit vooraanstaande boerderijen, wellicht de woning van de schout of de ambachtsheer. Aangezien 't Hoff gezien kan worden als een plaats waar belangrijke mensen woonden, kunnen we stellen dat als er al boerderijen stonden in de Zwijndrechtse Waard, de omgeving van 't Hoff zeker in aanmerking zou komen. Alleen archeologisch onderzoek kan ons hierbij duidelijkheid verschaffen.

Op deze kaart uit 1657 zijn de grenzen van twee landerijen, genaamd de pastorielanden Linde, weergegeven. Rechts worden de percelen begrensd door een sloot. Hier staat bij: 'den singel achter 't Hoff.' Collectie Hingman. Archieftoegang: 4.VTH, inventarisnummer: 2174.

Na de overstromingen in het eerste kwart van de veertiende eeuw veranderde er veel voor de bewoners van het 'Kortambachteneiland.' Door de afdamming van de Devel en het bedwingen van de getijdengeul de Vaart kwam het eiland geheel binnen de Zwijndrechtse invloedssfeer te liggen. De heren Van de Lindt begonnen aan een schone lei. Zij bouwden net als elders in de Zwijndrechtse Waard een ambachtsheerlijk complex, bestaande uit een kerk, een boerderij en soms zelfs een woonhuis of kasteel. De ambachtsheren van de Groote Lindt kunnen hierbij gekozen hebben voor de versterking op de motte. Echter, tijden waren veranderd en daarmee ook de mode en het wooncomfort. Het lijkt mij daarom meer voor de hand liggen dat de ambachtsheren ervoor kozen om op de boerderij te gaan wonen. Daarmee raakte de motte in onbruik en al snel in verval. Hoewel er geen (archeologisch) bewijs is dat er in de veertiende en vijftiende eeuw boerderijen stonden in de Zwijndrechtse Waard, moeten zij er absoluut zijn geweest. Ook op landelijke schaal bestaat een groot gat aan historisch en archeologisch materiaal en dus is onze kennis wat

betreft boerderijen uit deze periode gering.¹¹ Het is goed mogelijk dat boerderijen uit de vijftiende en zestiende eeuw op de fundamenten van veel oudere boerderijen gebouwd zijn.

Vanaf de zestiende eeuw komen we steeds meer te weten over de boerderijen op 't Hoff. Een eerste aanwijzing lezen we in de *Informacie* van 1514. Dit was een lijst van gegevens per streek die op last van de Staten-Generaal van de Nederlanden was gemaakt met als doel de draagkracht van alle gebieden te bepalen, zodat een meer evenredige verdeling van de belastingen gemaakt kon worden. Op die manier werden alle streken in de Nederlanden getaxeerd op variabelen als het aantal haardsteden en de economische activiteiten. Zo lezen we dat in Groote Lindt in dat jaar 23 haardsteden aanwezig waren, twee minder dan tien jaar daarvoor. Eén van die boerderijen moet de boerderij 't Hoff zijn geweest. Een tweede aanwijzing komt van de nazaten van de laatste bewoners van de boerderij, boer Pons. De gebinten van de boerderij zouden namelijk gemaakt zijn van oude afgedankte scheepsspanen.¹² Dit was heel gebruikelijk in de zestiende en zeventiende eeuw. Mochten deze balken van eikenhout zijn geweest, dan kwamen ze vrijwel zeker uit de zestiende eeuw.¹³ Een eeuw later werd hout namelijk schaars en ging men grenenhout uit Zweden importeren. Helaas kunnen we dit niet achterhalen. Een derde aanwijzing is, dat we weten dat de oudste boerderijen in de Zwijndrechtse Waard, die veelal in de vorige eeuw gesloopt zijn en we alleen nog kennen van foto's of uit het collectieve geheugen,

De ambachtsheerlijke boerderij 't Hoff op de kaart van de Zwijndrechtse Waard uit 1537. Te zien is dat de boerderij waarschijnlijk houten wanden had en een rieten dak. Collectie Hingman, Nationaal Archief.

gebinten en muren hebben die dateren uit de zestiende eeuw. Onder andere kwam dit voor bij de boerderij op Develstein, de boerderij aan de Kerkstraat, de boerderij aan de Lindelaan en de ambachtsheerlijke boerderij in Heer Oudelands Ambacht. Een laatste aanwijzing zien we op de kaart van de Grote of Zuid-Hollandse Waard uit 1537. Hierop zijn naast de belangrijkste gebouwen zoals de Lindtse Kerk, de watermolen van de polder Zwijndrecht en kasteel Develstein, ook een aantal boerderijen te zien. Zo is ook de boerderij 't Hoff te herkennen. Op basis van deze afbeelding kunnen we concluderen dat de muren van hout waren en er een rieten dak op de boerderij lag.

Het type hallenhuisboerderij

Uitgaande van de oudste afbeelding van de boerderij 't Hoff kunnen we stellen dat dit een boerderij was van het type hallenhuis. Dit is niet heel vreemd, aangezien de hallenhuisboerderij de meest voorkomende boerderijsoort is in Nederland en Noordwest Duitsland.¹⁴ Het kenmerkt zich door een skelet van houten gebinten, die worden verbonden door zogenoemde ankerbalkgebinten. Hierop rust het dak dat door het gebruik van de gebinten ver tot de grond doorloopt. De gebinten verdelen de boerderij in drie oppervlakten: een grote en hoge middenbeuk geflankeerd door twee lagere zijbeuken. De landbouwers wonen en werken in de middelste beuk, terwijl in de twee lagere en smallere zijbeuken zich de werkruimten en stallen bevinden. Dat dit type boerderij veel voorkomt in Nederland heeft vooral te maken met het gemak waarmee zij verbouwd en heringedeeld kan worden naar de behoeften van de bewoners, de tijd en de bedrijfsvoering.

De mensen op het platteland waren afhankelijk van het land, immers bepaalde de ondergrond de bedrijfsvoering. De boerderijen dienden als opslagplaats, maar daarnaast ook als werkplaats of als veestal. Het was dus belangrijk dat er verschillende ruimten in de boerderij aanwezig waren. Na verloop van tijd kon de bedrijfsvoering worden aangepast, vaak door een (gedwongen) veranderend gebruik van het land. Zo werd men in grote delen van het rivierengebied en het veenweidegebied vanaf de veertiende en vijftiende eeuw gedwongen om van

de landbouw over te stappen op de veeteelt. Door de voortdurende oxidatie en inklinking als gevolg van het ontwateren van het veen, werd het land te nat voor de verbouw van graansoorten. Men stapte noodgedwongen over op de veeteelt. Met name in de buurt van steden gingen boeren zich concentreren op zuivelproducten. Vooral in de zeventiende eeuw, toen er voor landbouwers economisch gunstige tijden aanbraken, werden boerderijen zo aangepast dat er meer melk kon worden opgeslagen. Vaak werd dan één zijbeuk uitgebouwd en kwam onder het grondniveau een melkkelder. Daarboven werd een opkamer gebouwd, die als pronkkamer van de boerderij diende of als kaasmakerij. Op die manier ontstond een boerderij met een plattegrond in de vorm van de letter L.¹⁵ Dit wordt ook wel een krukasboerderij genoemd. De voormalige boerderij aan de Lindelaan is een goed voorbeeld van een Zwijndrechts veeteeltbedrijf gericht op de verwerking van melk. Op foto's zijn de melkkamer en opkamer nog duidelijk te herkennen.

Bij de boerderij aan de Lindelaan is duidelijk te zien dat de rechterzijbeuk is uitgebouwd. De melkkelder, waarvan de ramen net boven het maaiveld geplaatst zijn, zit onder de opkamer, waar men de melk verwerkte. Deze boerderij stamde deels uit de zestiende eeuw. Collectie Vergulde Swaen.

Ook zien we regelmatig dat de nok van de daken van boerderijen werden verhoogd, zodat men meer hooi kon opslaan op de zolders. Meer hooi betekende dat de veestapel gestaag groeide en dus moest de boerderij ook aangepast worden. Gebouwen werden verlengd en soms werden er zelfs extra schuren en stallen gebouwd. Vanaf de negentiende eeuw kwam ook het zomerhuis in zwang, vooral in de meer welvarende gebieden. Op het land werd een verblijf gebouwd waar men in de zomer wonen en werken

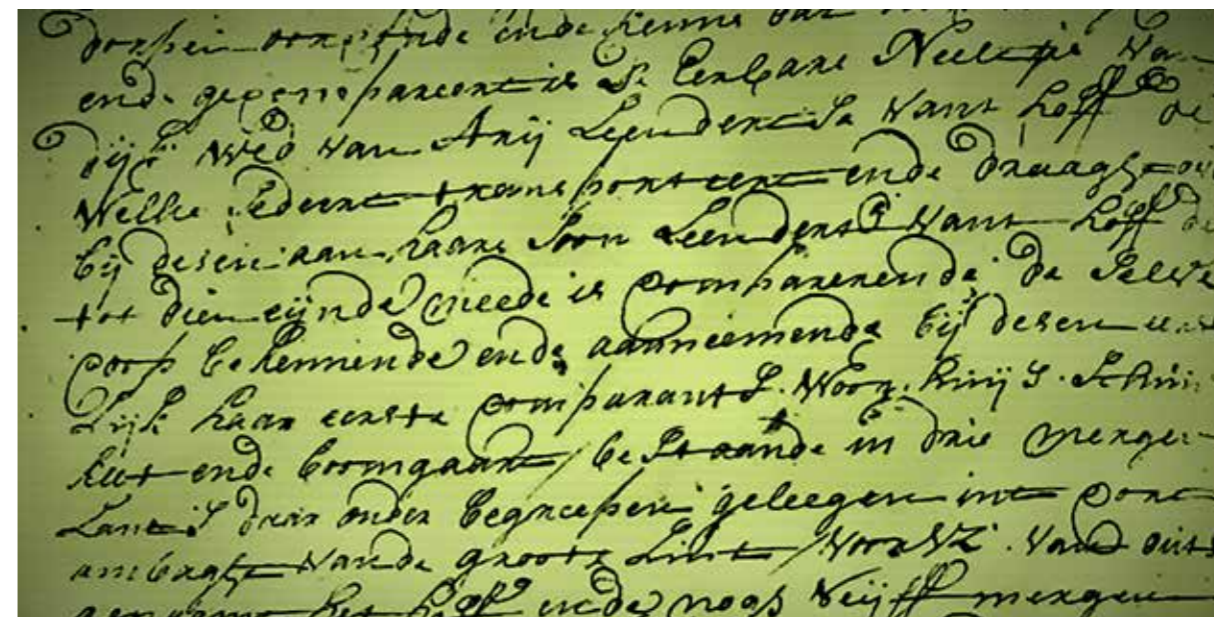
kon combineren. Zo was er in de zomerhuizen een speciale ruimte om kaas te bereiden of een bakoven. Toch werd er niet in deze huizen geslapen. Dit gebeurde op de boerderij. In het simpelste geval werd achter de boerderij een deel van stal ingericht als zomerverblijf.

We kunnen hierbij concluderen dat er vanaf de zestiende eeuw veel verbouwd is aan boerderijen en dat het dan ook lastig te bepalen is hoe boerderijen er oorspronkelijk moeten hebben uitgezien en wat de oudste delen waren.

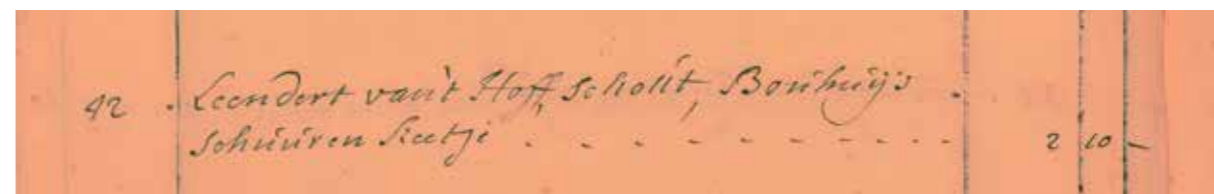
De bedrijfsvoering en verbouwingen op 't Hoff

In het begin van de achttiende eeuw komen we in de geschreven bronnen tweemaal 't Hoff tegen. De eerste maal op 18 juni 1722, als Leendert van 't Hoff het complex van zijn moeder Neeltje van Dijk, weduwe van Arij Leendertse van 't Hoff, koopt voor 3.600 gulden. Onder de koop valt een woonhuis, schuur, keet en een boomgaard, die allen deel uitmaken van een complex van drie morgen

land, dat vanouds 'het Hoff' wordt genoemd. Daarnaast is hier ook nog vijf morgen en vierhonderd roeden weiland mee gemoeid. Alle hierboven genoemde gebieden zijn gelegen binnen het ambacht Groote Lindt. Een tweede bericht over het complex vinden we in de verpondingskohieren van 1733. De verponding kan gezien worden als een belasting van de Staten op het bezit van grond. In de kohieren werd van ieder ambacht bijgehouden welke bewoners welk bedrag moesten betalen en of zij reeds voldaan hadden. Op de pagina's van Groote Lindt komen we als nummer 42 de naam van Leendert van 't Hoff tegen. Hij moest tien gulden betalen, omdat hij in het bezit was van een bouwhuis (een ouderwetse term voor boerderij), een schuur en een keetje.¹⁶ Ook op de portretfoto uit de achttiende eeuw van Leendert van 't Hoff uit het vorige artikel zien we op de achtergrond het complex 't Hoff, dat tenminste bestond uit twee gebouwen met een puntdak (zie vorige artikel). Uit deze bronnen kunnen we veel informatie halen.

Detail uit de koopakte van 1722, waarin Neeltje van Dijk een bouwhuis, schuur en keetje overdraagt aan Leendert van 't Hoff. Collectie Regionaal Archief Dordrecht inventaris 509, invoernummer 3.

De naam van Leendert van 't Hoff, schout van de Groote Lindt, komen we tegen in de kohier van 1733.

Allereest kunnen we stellen dat er sprake was van een gemengd bedrijf: er was weiland voor het vee, bouwland voor de graanteelt en daarnaast een boomgaard voor fruit, vruchten en noten. Of er ook vlas verbouwd werd op 't Hoff is niet bekend, maar het zou goed kunnen dat het 'keetje' gebruikt werd voor de verwerking van het gewas. Immers, vlas was naast de tuinbouw de belangrijkste bron van inkomsten in de Lindt.¹⁷ In het keetje zien we ook een schoorsteentje, waaruit blijkt dat hier zeker industriële activiteiten plaatsvonden en het dus niet alleen als wagenshuur gediend moet hebben.

Deze keet moet diverse malen zijn uitgebreid en in de negentiende eeuw als enige gebouw op 't Hoff, voorzien zijn van een pannendak. Dit brengt ons bij het tweede punt, want op basis van deze gegevens kunnen we ook een schets maken van de ontwikkeling van het complex vanaf de zestiende tot en met de achttiende eeuw. Waar in 1537 nog slechts één boerderij wordt weergegeven, wordt er in 1722 naast de boerderij ook nog een schuur en een keetje genoemd. Dit in combinatie met de gemengde bedrijfsvoering brengt mij tot de volgende conclusie: in de loop van de zestiende eeuw nam de welvaart van de bewoners toe, zodat zij hun complex steeds verder konden uitbreiden. Waar de boerderij 't Hoff oorspronkelijk aan de achterzijde de hooideuren moet hebben gehad, werden deze in de zestiende eeuw verplaatst naar de zijgevel. Op die manier ontstond er een dwarsdeel midden in de schuur, zodat de hooiwagens van twee kanten konden worden uitgeladen en het hooi op de zolders kon worden opgeslagen. In deze tijd moet de boerderij verlengd zijn door de vergroting van de veestapel. Ook werd er een begin gemaakt met de verstening van de boerderij: de belangrijkste muren werden in steen opgetrokken. Voorts was dit de brandmuur, de muur waartegen de open haard was gebouwd. Dit had natuurlijk alles te maken met de brandveiligheid van het gebouw, vooral ook omdat er veel hooi lag opslagen en er sprake was van een rieten dak. In de zeventiende eeuw zullen ook de houten en lemen muren zijn vervangen door steen. Inmiddels waren er toen twee steenfabrieken in de Zwijndrechtse Waard, waarvan één in het volgerland van Groote Lindt (het huidige Hendrik-Ido-Ambacht). Hun aanwezigheid moet zeker hebben

bijgedragen aan de verstening van de woningen in het ambacht. Ook bij andere boerderijen in de Zwijndrechtse en Alblasserwaard zien we dat de verstening in de zeventiende eeuw zich doorzette.

Wat betreft 'de schuur', zoals deze wordt genoemd in de historische bronnen, kunnen we ook een aantal zaken vermelden. Ik heb lang gedacht dat dit een Zeeuwse of Vlaamse schuur betrof met veel tasruimte en misschien een kleine veestal. Echter, op basis van foto's (zie afbeelding op pagina 14 en de afbeelding op de vooromslag) moet er een andere conclusie getrokken worden. Waarschijnlijk betrof het hier een vloedschuur. Dit is een tweebeukig gebouw, vaak hoger dan de boerderij, met een ruime zolder die tijdens stormvloed diende als toevluchtsoord. In 'normale' tijden werd de zolder als hooiberging gebruikt en was er beneden wellicht een jongveestal. Ook zou de zolder gebruikt kunnen zijn als onderdak voor de seizoenarbeiders en vissers. De vloedschuur kenmerkt zich verder doordat hij identiek is aan de boerderij. Toch ziet de schuur er anders uit, doordat er een zijbeuk mist en omdat er geen woonhuis aan vast zit. Vooral in het rivierengebied komen deze schuren veelvuldig voor. Dit is niet zo gek aangezien de dreiging voor overstromingen in dit gebied altijd reëel was. Een andere manier om droge voeten te houden, was door de boerderij op te hogen. Zo werden er vloedzolders gecreëerd. Sommige woonhuizen werden met meerdere verdiepingen uitgebreid zodat de bewoners over de dijken konden kijken en het water in de rivieren in de gaten konden houden. Dit is op 't Hoff echter niet het geval. Ik vermoed dat het verbouwen van de boerderij voor de toenmalige bewoners meer zou gaan kosten dan de bouw van een kleiner vertrek naast de boerderij. We herkennen de vloedschuur op 't Hoff aan het feit dat er een zijbeuk mist en dat er hoog boven de ingang van de schuur een groot raam was bevestigd. Dit geeft aan dat hier een grote ruimte gelegen was, die oorspronkelijk niet diende als tasruimte. In dat geval waren er namelijk kleinere deurtjes geweest, waar men het hooi doorheen kon scheppen. Overigens, er zijn veel gevallen bekend dat op den duur het landbouwbedrijf gesplitst werd, wellicht omdat vader en zoon er andere ideeën op nahielden. Deze vloedschuren werden in die gevallen uitgebouwd tot boerderijen.

Op die manier ontstonden er tweelingboerderijen: twee identieke boerderijen die naast elkaar gelegen waren.¹⁸ Onder andere zien we dit terug in Rijsoord en in de Alblasserwaard. Op het terrein van 't Hoff was ook dit niet het geval. De vloedschuur bleef altijd als zodanig in gebruik. Het is mijn overtuiging dat dit gebouw slechts enkele generaties jonger is dan de woonboerderij en dat er sindsdien niet veel meer aan versleuteld is.

Dezelfde foto's als die het mysterie rond de vloedschuur hebben opgelost, laten zien dat de boerderij in de loop van de achttiende eeuw meerdere grootschalige verbouwingen heeft ondergaan. Als initiator mogen hier de heren Van 't Hoff gelden. Vooral na 1745, toen de ambachtsheer de zalmvisserij van Dordtsmonde voor 25 jaar pachtte en hij daarbij ook de schouten Van 't Hoff betrof. Voor deze familie gold de visserij als een omvangrijke inkomstenbron en daarmee kon zij klaarblijkelijk de boerderij bijzonder verfraaien. Zo werd de zolder van het woongedeelte van de boerderij uitgebreid door de nok van het dak te verlengen haaks op het dak van de bedrijfsruimten. Van boven gezien kreeg de nok met die verbouwing de vorm van de letter T. Omdat de plattegrond gelijk bleef, spreken we ook wel van een Stichts T-huis. De voordeur werd verplaatst van de voorgevel naar de zijgevel en het woongedeelte werd verder voorzien van twee grote schuifvensters met vijftien ruiten. Dit type raam kwam in zwang in de tweede helft van de achttiende eeuw. Aan weerszijden van de ramen werden grote groene luiken bevestigd. Blijkbaar was dit nog niet voldoende, want binnen enkele generaties werd de boerderij opnieuw uitgebreid. Het deel van de schuur, dat direct grensde aan het woonhuis werd ditmaal bij het woonhuis getrokken. Dit is een aanwijzing dat de visserij zeer lucratief voor de familie Van 't Hoff was, immers gaven zij een deel van de boerderij (dus een deel van de inkomsten uit de landbouwactiviteiten) op voor meer wooncomfort. Tijdens deze verbouwing werden naast de deur eveneens twee grote schuifvensters geplaatst, ditmaal met zes ruiten. De ramen werden ook voorzien van luiken, zodat er een opmerkelijke symmetrie in de gevel kwam. Hiermee wilde de familie Van 't Hoff ongetwijfeld verwijzen naar de Hollandse Renaissance. De rijkere boeren in de

Gouden Eeuw lieten hun gevels verfraaien met sierbogen, versieringen en grote ramen, voorzien van luiken, om zo hun rijkdom en importantie aan de wereld te laten zien. De familie Van 't Hoff moet zichzelf ongetwijfeld als onderdeel van deze regentenklasse hebben beschouwd. Naast de ramen werd een kleinere voordeur geplaatst, zodat het woonhuis en het achterhuis van elkaar gescheiden waren. Het is dan ook goed mogelijk dat het achterhuis diende als zomerhuis. Op oude foto's is namelijk te zien dat alleen het voorhuis omgeven werd door een aantal leibomen. In dit geval ging het om vier lindebomen, die in de zomer dienden als extra schaduw en in de winter zorgden voor de eerste beschutting tegen het winterse weer. Daarnaast blijkt dat alleen in het voorste deel van de boerderij een schoorsteen aanwezig was. Dit is tevens een bevestiging dat de zomervertrekken deel uitmaken van een latere uitbreiding, immers had men anders de schoorsteen op een andere plek in het de boerderij gebouwd. Omdat de haard meestal onderdeel was van de oudste (brand)muur van de boerderij kon men dit deel niet meer verplaatsen. Tot slot is het goed mogelijk dat tijdens deze uitbreiding de gevels opnieuw gemetseld zijn.

Hiermee was de laatste grote verbouwing van de boerderij tot een einde gebracht. We hebben al gelezen in het vorige artikel dat in het eerste kwart van de twintigste eeuw kleine aanpassingen werden gedaan, zoals de aanleg van elektriciteit. Zowel de gevel, als de indeling van de boerderij moet echter niet meer veranderd zijn.

De nieuwe boerderij

Nieuwe bouwactiviteiten op het terrein van 't Hoff vonden plaats na de Tweede Wereldoorlog. Als gevolg van de blikseminslag en de brand die volgde, gingen de oude boerderijen in juni 1945 in vlammen op. Niet alleen ging vijfhonderdjaar zichtbare boerderijgeschiedenis verloren, maar ook moet er met de bouw van de funderingen van de nieuwe boerderij het nodige aan 'ondergrondse' geschiedenis verloren zijn gegaan. Toch geeft de 'nieuwe' boerderij ons ook veel inzichten. Want waarom koos men er niet voor om de oude boerderijen te herbouwen? Dit heeft waarschijnlijk te maken met de veranderde tijd, waardoor de oude gebouwen niet

Op deze foto uit de collectie van W. Vogel, die ook in het vorige artikel al te zien was, vallen een aantal zaken op. Allereerst het dwarsdeel achter de woonboerderij. Deze is te herkennen aan het feit dat het rieten dak op die plaats hoger is. In dit dwarsdeel zaten de hoge deuren om de wagens met hooi door naar binnen te rijden. Ook zien we dat de vloedschuur op de zolderverdieping een groot raam heeft en aan de ene zijde een lager dak heeft dan de andere zijde. Er mist dus een zijbeuk. Een laatste observatie is de derde schuur, met zijn deurtjes en schoorsteen, wat betekent dat in deze schuur ook de nodige industriële activiteiten plaatsvonden.

langer voldeden aan de eisen van het boerenbedrijf, zoals die in de twintigste eeuw waren.

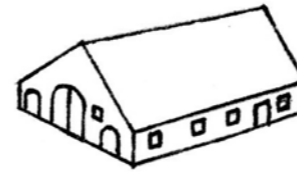
Daarnaast heeft het alles te maken met de bedrijfsvoering op 't Hoff, zoals die zich onder het bewind van boer Pons ontwikkeld had. De Dordtse architect Van Walraven ontwierp namelijk een kop-hals-rompboerderij, een type boerderij dat vooral voorkomt in Friesland. Bij deze boerderijen is het woonhuis via een smalle gang verbonden met het agrarische deel. In die tijd werd dit type boerderij gezien als statusverhogend. Een andere factor is dat op het moment dat je het woon- en het agrarische gedeelte van elkaar scheidt, de kans kleiner wordt dat een brand de gehele boerderij in lichterlaaie zet. Uit angst voor een nieuwe brand kan men gekozen hebben voor dit type boerderij. Daarnaast is bij de kop-hals-rompboerderijen de schuur bijzonder hoog, in het geval van de boerderij 't Hoff zelfs meer dan twaalf meter hoogte. Deze ruimte was nodig voor de opslag van graan.

Dit geeft aan dat de bedrijfsvoering in de jaren vijftig grotendeels bestond uit de verbouw van graan en dat het gemengde bedrijf uit vroegere tijden inmiddels niet meer rendabel was gebleken. Vanaf de jaren vijftig namen de landbouwactivi-

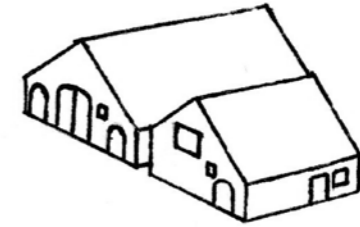
teiten in de Zwijndrechtse Waard steeds meer af.

Grote gebieden werden gereserveerd voor woningbouw. Dat ook de boerderij 't Hoff niet langer als boerderij kon volstaan, kon niet uitblijven. Met de verbouwing tot sportschool werd een nieuw hoofdstuk toegevoegd. De grote hooideuren in de voorgevel van de schuur werden dichtgemetseld en de zijbeuken werden uitgebouwd, zodat er gymtoestellen konden worden opgeslagen. Ook werd de wagenschuur, die na de Tweede Wereldoorlog door Schokbeton aan de familie Pons werd geschonken, in de jaren tachtig afgebroken en kwam er een nieuw gebouwtje voor de twirlvereniging *Accelerando*. Sinds die tijd is er niet veel meer veranderd aan het complex.

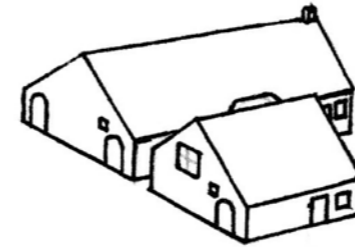
We kunnen dus concluderen dat er vanaf de elfde eeuw veel bouwactiviteiten op het terrein van 't Hoff hebben plaatsgevonden. Van schuren tot boerderijen en keetjes en van weteringen tot mottes en boomgaarden. Mensen hebben eeuwenlang hun stempel gedrukt op het landschap van 't Hoff en dat maakt dit terrein ook direct een uniek gebied. Het is dan ook zeker de moeite waard om hier archeologisch onderzoek te verrichten om zo die boeiende geschiedenis vast te leggen.

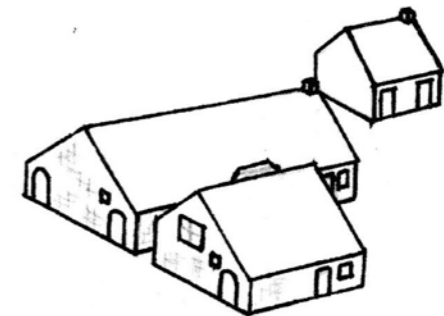
Rond 1500
Een eenvoudige hallenhuusboerderij met een grote middenbeuk en twee kleinere zijbeuken.

Rond 1550
De vloedschuur is inmiddels gebouwd. Opvallend is het grote raam op de eerste verdieping. Daarnaast telt dit gebouw maar één zijbeuk.

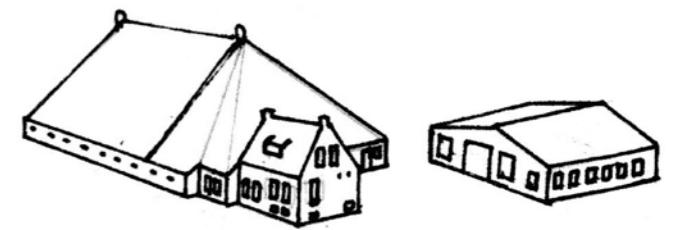
Rond 1600
De grote deuren in de achtergevel zijn inmiddels verplaatst naar de zijgevel op de plek waar de rieten kap is onderbroken. Dit wordt ook wel het dwarsdeel genoemd. Daarnaast is de boerderij naar voren toe verlengd en is de eerste muur met schoorsteen in steen opgetrokken.

Rond 1700
De boerderij en de vloedschuur zijn geheel voorzien van een stenen gevel. Ook is 'het keetje', inmiddels gebouwd. Dit houten gebouw had eveneens een schoorsteen. Waarschijnlijk werden hier allerlei industriële werkzaamheden verricht.

Rond 1880
Het woongedeelte van de boerderij is twee keer verbouwd. Tijdens de eerste verbouwing is het voorhuis vergroot, zodat de kenmerkende T-vorm in de noklijn duidelijk te herkennen is. De hoofdingang is naar de zijgevel verplaatst en wordt geflankeerd door pittoreske vijftien- en zesruitsvensters. Ook is de keet inmiddels een volwaardige schuur geworden. Deze is verlengd en het voorste deel heeft een stenen gevel, het achterste deel is met planken betimmerd. Tot slot heeft dit gebouw sinds kort een pannendak.

Vanaf de jaren vijftig
De kop-hals-rompboerderij, die eind jaren veertig op de lokatie van de oude boerderij werd gebouwd, wordt gekenmerkt door de scheiding tussen leef- en werkgedeelte via een smalle gang. Daarnaast valt de hoogte van de boerderij op. Door de enorme omvang van de boerderij was zij ook gemakkelijk om te bouwen naar sportschool.

Een schematische weergave van hoe de boerderij vanaf de zestiende eeuw zich ontwikkelde tot na de Tweede Wereldoorlog op basis van foto's en naslagwerken over boerderijen uit omliggende waarden. Collectie schrijver.

- 1 L. J. Pons, 'De oorspronkelijke hoevenverkaveling van de Ambachtsheerlijkheden van de Zwijndrechtse Waard', in, C. L. van de Leer, K. Popijus e.a., *Zwijndrechtse Wetenswaardigheden II* (Zwijndrecht 1998) p. 250.
- 2 Overigens, het graafschap Holland wordt pas in 1100 genoemd. We noemen deze graven in deze tekst wel van Holland, maar voor die tijd spreken we eerder over de graven van West-Friesland.
- 3 Voor meer informatie verwijs ik naar: K. Nieuwenhuijsen, *Strijd om West-Frisia. De ontstaansgeschiedenis van het graafschap Holland: 900-1100* (Utrecht 2016) en R. de Graaf, *Oorlog om Holland, 1000-1375* (Hilversum 2004).
- 4 M. Gumbert-Hepp, *De Annales Agmundenses. Het chronicon Egmondanum* (Hilversum 2007), p. 128-129.
- 5 Pons, 'De oorspronkelijke hoevenverkaveling van de ambachtsheerlijkheden van de Zwijndrechtse Waard', p. 240 (H.O.A.), p. 288 (H.I.A.) en C. L. van der Leer, *Develstein. De geschiedenis van een kasteel* (Alblasserdam 2006), p. 5.
- 6 J. W. Regt, *Geschied- en Aardijkskundige beschrijving van den Zwijndrechtschen Waard, den Riederwaard en het land van Putten over de Maas* (Zwijndrecht 1848), p.68.
- 7 Lenselink, 'De heren van der Merwede; 1243-1403', in, *Hollandse studiën 3* ('s Gravenhage 1972), p. 10. Nieky Klaus, *Riddersporen. De heren en huizen van de Merwede* (Dordrecht 2011). Waar Lenselink nog uitgaat van voorvaderen van Daniel I van de Merwede, die rond in de twaalfde eeuw leefden, begint Klaus zijn betoog bij de Daniel de Merwede, die omstreeks 1243 leefde en ook daadwerkelijk in oorkonden werd genoemd.
- 8 Zie ook: Nieuwenhuijsen, *Strijd om Westfrisia*, p. 86.
- 9 K. Brinkman, *Zes eeuwen Lindtse Kerk, 1400-2013* (Alblasserdam 2013) p, 19.
- 10 M. Schabbink, *Vier eeuwen boeren: Synthese Oogst voor Malta onderzoek: Archeologische sporen van boerderijen en erven 1250-1650* (Amersfoort 2016), p. 39 & H. de Kok, *Boer en boerderij in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden* (Alblasserwaard 2003), p. 60-3.
- 11 Schabbink, *Vier eeuwen boeren*, p. 51-2.
- 12 Mailconversatie met de kleinzoon van Thijs Leendert Pons.
- 13 H. de Kok, *Boer en boerderij in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden*, p. 157.
- 14 K. Kleijn, *Boerderijen in Nederland* (Alphen aan den Rijn 1994), p. 10.
- 15 C.S.T.J. Huijts, *Markante boerderijen* (Doetinchen 1992), p. 15.
- 16 Nationaal Archief toegangsnummer 3.01.29, archiefnummer 526, nummer 44.
- 17 Regt, *Geschied- en Aardijkskundige beschrijving van den Zwijndrechtschen Waard, den Riederwaard en het land van Putten over de Maas*, p. 71. Zie ook: J. van Herwaarden, W. Frijhoff e.a., *Geschiedenis van Dordrecht van 1572 tot 1813* (Hilversum 1998), p. 189.
- 18 De Kok, *Boer en boerderij in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden*, p. 192.

Wapenfeit...

dr. C. R. van den Berg

Dat burgemeester Pieter Johannes Albertus de Bruine (1845-1919), die op bekwame wijze als eerste burger van Zwijndrecht functioneerde in de jaren 1877 tot 1917, een beetje een ijdelruit was, is vrij algemeen bekend. Zo liet hij een tremateken in zijn familienaam aanbrengen. De Bruine werd zo, een beetje deftiger, De Bruïne.

Mij frappeerde het wapen van burgemeester De Bruïne, zoals dat afgebeeld staat in het recent verschenen boek over hem van Mark van Mens.¹ Waar had ik dat wapen toch eerder gezien? Het kostte me niet al te veel moeite om het te achterhalen. In mei 2012 bezocht ik het plaatsje Herrnhut, in de vroegere DDR, niet zo ver van de Duits-Poolse grens. Graaf Nikolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-1760) was in het 18de-eeuwse Herrnhut theoloog en filantroop.² Graag stond hij de armen in de samenleving bij. Zijn organisatie, die van de herrnhutters, is in korte tijd sterk gegroeid en kreeg navolging in allerlei Europese landen. Nog verder: in Suriname is de Evangelische Broederschap, die uit dit werk voortkwam, het grootste kerkgenootschap. In Nederland kwamen ook vestigingen, onder andere in Zeist. Prinses Maria Louise, de weduwe van de in het Hollands Diep verdrinken Johan Willem Friso, steunde de inspanningen van Von Zinzendorf, ook materieel, heel enthousiast.³

Als edelman beschikte Von Zinzendorf natuurlijk over een familiewapen. Wat daarop te zien is? Een lammetje, dat in zijn linkervoorpoot een banier draagt met het christelijke kruisteken. Opmerkelijk genoeg precies zoals dat in het wapen van burgemeester De Bruïne staat! Van Mens noteert dat de vroegere burgemeester zijn familiewapen ooit heeft 'geleend' van zijn oudoom Adriaan Willem de Bruine (een broer van zijn overgrootvader, Johannes de Bruine), die in 1781 bij de doop van zijn tweede zoon, Dirk de Bruine (op 15 maart 1781),

zich een familiewapen heeft aangeschaft, 'voorstellende een stappend zilveren Godslam met een kruisvaardersbanier in zijn linkerpoot' Dat is natuurlijk erg wonderlijk, want bedrijven, waar je familiewapens kon aanschaffen, bestonden helemaal niet. Sterker: voor het voeren van een dergelijk wapen was toestemming, erkenning, van hogerhand vereist.

Geloof u, lezer, dat toeval bestaat? Er is – uiterst voorzichtig uitgedrukt – een opmerkelijke gelijkenis tussen het 'Wapen de Bruine' en dat van Von Zinzendorf. Die oudoom Adriaan Willem was een tijdgenoot van Von Zinzendorf. Misschien heeft hij een afbeelding van diens wapen ergens aangetroffen en is hij erdoor geraakt om de symboliek: Christus, het Lam van God, draagt de kruisbanier! Oomlief was trouwens met de 'aankoop' net voor 'sluitingstijd'. In 1795 werd de Bataafse Republiek uitgeroepen. Het was toen afgelopen met het toekennen van adellijke wapens, want 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' werd in die dagen de leus.

Bataven deinsden er zelfs niet voor terug om wapens van grafstenen te verwijderen, zoals in verschillende oude kerken in Nederland nog valt waar te nemen. Wapens zijn er simpelweg uitgebeiteld.

Natuurlijk moest ook in de 18de eeuw iemand op voorstel van de Hoge Raad van Adel, of het patriciaat, van de overheid toestemming ontvangen om een wapen te mogen voeren. Maar dat werd alleen verleend aan de ontvanger en diens directe nakomelingen. ‘Uitlenen’ aan andere familieleden, zoals je een auto of tuingereedschap uitleent, was wederrechtelijk. Burgemeester De Bruïne maakte mijns inziens volstrekt onterecht gebruik van dit fraaie familiewapen. Maar te goeder trouw, zullen wij liefdevol aannemen. Het kan nog gekker: wie de moeite neemt om het ‘blauwe boekje’ te raadplegen, ziet dat hierin het geslacht De Bruïne niet vermeld staat.⁴

Noten

¹ Mark van Mens, *De Ondernemende Burgemeester*, z.p. en z.j., p. 57.

² Arno Pagel, *Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf*. Leben und Werken, Lahr/Scharzwald, 2000.

³ John Exalto en Jan-Kees Karels, *Waakzame wachters en kleine vossen. Gereformeerden en herrnhutters in de Nederlanden*, Heerenveen 2001.

⁴ *Nederland's Patriciaat*, ook wel het *Blauwe Boekje* genoemd en vaak afgekort tot NP, is een in 1910 door D. G. van Epen geïnitieerde reeks die in beginsel jaarlijks wordt uitgegeven en genealogieën van vooraanstaande, niet-adellijke families vastlegt en niet-adellijke takken van adellijke geslachten opneemt.

⁵ C. Y. A. Camphuis-Haakman, *De Glascollectie van het Waterschap IJsselmonde*, Barendrecht 1992, p. 98.

Komt ook hierin het door Mark van Mens genoemde ijdelheidstrekje van burgemeester De Bruïne om de hoek kijken? Voor de aardigheid verfraaide hij het familie wapen ook nog eens zeer indrukwekkend door erboven een kroon af te beelden van drie bladeren en tweemaal drie parels, alsof hij van grafelijke of hertogelijke afkomst was. Maar dat was zeker niet het geval! In de publicatie over de glazen van het waterschap IJsselmonde kan men lezen dat De Bruïne in zijn functie van dijkgraaf van de Zwijndrechtse Waard aan dit college, zoals toen vereist was voor een nieuw lid, een fraai sierglas aanbood. Ook daarop was zijn wapen aangebracht.⁵

Heeft burgemeester De Bruïne (of, zoals u wilt, De Bruïne) op tijdgenoten een grote indruk gemaakt met zijn familiewapen? Het zou natuurlijk kunnen. Op mij in elk geval niet...

(Kerk)zegels...

dr. C. R. van den Berg

Inleiding

Natuurlijk heeft u wel eens ‘zegels’ gezien. Ik bedoel niet de ‘bonnetjes’, die winkeliers weggeven, of verkopen, om klanten te binden. Ook niet post- of frankeerzegels. Misschien denken de ouderen nog aan rentezegels, zegels van een postwissel of sluitzegels. Die bedoel ik evenmin. Nee, dit artikel gaat over de fraaie zegels die men vroeger in lak, of was, of lood, aan een belangrijk geschrift bevestigde. Er bestaat zelfs een Frans spreekwoord, dat duidelijk maakt dat zo’n zegel ‘de sleutel der historie’ is.

Het woord zegel is afkomstig van het Latijnse woord ‘sigillum’, dat afgeleid is van ‘signum’, beeld. Zegels? Wat kan iemand daar nou toch voor aardigheid aan beleven? Velen vinden de heraldiek, dus de kennis van wapens van families of overheden, interessanter. Zo valt er het een en ander te vermelden over het Zwijndrechtse wapen, met zijn drie heugels. En zeker: het voeren van een wapen was belangrijk. In de Middeleeuwen beschikten diverse vorsten over speciaal opgeleide mensen, de ‘herauten van wapenen’, die feilloos de verschillende wapens van steden of personen herkenden, aangebracht op vlaggen, vaandels of schilden. Herauten van wapenen wisten wel wat iemand ‘in zijn schild voerde’! Anderen verdiepen zich liever enthousiast in de genealogie en onderzoeken wie hun voorouders waren, waar die woonden en wat hun beroep was. Vermoedelijk zijn er veel minder mensen die zich voor ‘zegels’ interesseren. En toch kunnen ook die interessant zijn!

De oudste zegels

Het gebruik van zegels is zeer oud. Wist u dat volken in Klein- en Voor-Azië die al eeuwen voor het begin van onze westerse jaartelling kenden? Dat de Chinezen die eeuwen geleden reeds gebruikten? De Assyriërs en de Babyloniërs wisten er ook van.

Voor Egyptische farao’s was het gebruik vanzelfsprekend. Later verzegelden Grieken en Romeinen hun belangrijkste stukken. Ook in de Bijbelse geschiedenis blijkt het gebruik van zegels niet onbekend. Reeds in het Oude Testament; zie onder andere Deuteronomium 32:34, of Hooglied 4:12. En in de Openbaring 5:1 lezen we over ‘een boekrol, die aan beide kanten beschreven was en met zeven zegels verzegeld’. Bij de Romeinen waren voor een testament eveneens zeven zegels nodig. Enerzijds voor de veiligheid: onbevoegden konden het document niet onopgemerkt openen. Discrete omgang met een stuk was zo verzekerd, ‘bezegeld’. Het zegel fungeerde als een handtekening. Anderzijds verwierf een geschrift, zoals een papyrus- of perkamentrol, daardoor een officieel karakter. Een ‘bul’ zonder zegels stelde niets voor. Dus bevestigde men onder aktes, oorkonden, testamenten en overeenkomsten zegels. Koning Edward I van Engeland bepaalde dat aan ongezegelde papieren geen waarde toegekend mocht worden.

De eerste paus die voor waardevolle stukken van zegels gebruik ging maken, was Agapetus (505-536). In de Middeleeuwen (het tijdperk tussen de oude beschavingen en de moderne tijd) gingen de belangrijkste vorsten dit ook doen. Bedenk dat menig vorst – zelfs keizer Karel de Grote – niet of nauwelijks kon lezen of schrijven! Nadat men probeerde documenten te vervalsen, gingen sommige hoogwaardigheidsbekleders ook baard- of hoofdharen op het zegel bevestigen. Sommigen beten zelfs in de was, zodat er een afdruk van hun gebit op kwam te staan!

Afbeeldingen

De gewoonte van vorsten om een kenmerkend zegel aan te brengen is overgenomen door stadsbestuurders, gilden, rechters, belangrijke kloosters ('convent-zegels'), waterschappen, notarissen en anderen. Ook het ons bekende klooster Eemstein in de Zwijndrechtse Waard beschikte over een eigen zegel.¹

Ontwerpers, de zogenaamde zegelsnijders, zetten vaak hun beste beentje voor om er iets fraais van te maken. Er ontstonden verder stevige, zware en grote zegels: 'grootzegels'. Het gebruik van grootzegels kwam slechts toe aan een vorst of een staat. Anderen ontwierpen juist iets kleins, maar fijns. Tegen misbruik voerde men soms een 'contra-zegel' of 'geheimzegel' in. Een extra veiligheid dus. Bij gevolg werd de graveer- en stempelkunst van betekenis! Mensen wilden op dit punt niet voor elkaar onderdoen. Het familiewapen, of de familienaam, werd op een fraai zegel onder een document bevestigd. Vorsten gingen er later toe over om de losse zegels te vervangen door het gebruik van een speciale zegelring. Welke afbeelding kon daarop worden aangebracht? Kloosters en kerken vermeldden eenvoudigweg de naam van het gebouw, of een afbeelding van hun geliefde patroonheilige, de speciale beschermer. Steden kozen vaak voor iets typerends, zoals een silhouet, poort, toren of een afbeelding van het stadhuis. Daarbij kwam zo op den duur een tweede aspect van het gebruik om de hoek kijken: propaganda, bekendheid. Een stad kwam 'op de kaart' te staan, zoals men tegenwoordig zegt. Want door middel van een zegel 'zeg je wie je bent'!

De zegelbewaarder, of zegelaar, bekleedde een zeer verantwoordelijk ambt. Een grotere secretarie had vaak een speciaal zegelkantoor. Wie van bepaalde diensten gebruik wilde maken, diende daarvoor belasting te betalen: het zegelrecht. Originele zegels kregen ook 'concurrentie', doordat er door boekhandelaren een wat meer algemeen vignet te koop aangeboden werd. Dat bevorderde de wens om origineel te zijn uiteraard niet. In de 20ste eeuw nam ons parlement, om het één en ander te reguleren, een speciale zegelwet aan.²

Een ander soort zegel: het kerkzegel

Na de Reformatie schaften de hervormde kerken

bestaande zegels niet af. Ze waren bekend en ook functioneel. Te bewaren, belangrijke, stukken werden nog steeds verzegeld. Op den duur ontwierpen men nieuwe zegels. De behoefte om te bewijzen dat brieven of attestaties (bewijzen van lidmaatschap, over te dragen aan een gemeente bij verhuizing) echt waren, bleef gelden. In 1574 en 1578 waren er in Dordrecht afgevaardigden van de Gereformeerde Kerken bijeen voor een synodale vergadering. Daar is bepaald dat elke classis (zeg maar: de kerkelijke regio) en gemeente een eigen kerkzegel behoorde te hebben. In 1586 bepaalde de synode van 's-Gravenhage: 'Diegenen, die uit de gemeente vertrekken, zal een attestatie ofte getuigenis haars wandels medegegeven worden, onder den zegel der kerken'. Wel schafte de Reformatie bestaande zegels met afbeeldingen van een heilige af. De Zeeuwse Provinciale Synode oordeelde in 1597: 'De segelen der classis, consistoriën (= kerkenraden) ende kerken, die eenighe gemeynschap met landen ofte stedenseghelen ofte bespottend (= bespottelijk) zyn, sullen verandert worden'. Daarvoor in de plaats kwam een tekening met een toepasselijke Bijbeltekst. Tegen misbruik werd gewaakt, want onverlaten verwijderden soms zegels en hechtten die vervolgens aan andere papieren. Zo werd de schijn van echtheid bevorderd.

Na Napoleon

In 1816 werd de kerkelijke administratie uitgebreid. De benodigde documenten en brieven moesten het zegel van echtheid dragen. Op den duur kwamen er voorschriften. Omwille van herkenbaarheid is bepaald dat zowel de kerkvoogdij als de kerkenraad en de diaconie van een plaatselijke gemeente hetzelfde zegel zouden gebruiken. Op de één of andere wijze moest daarop iets herkenbaar zijn van de Bijbel, het kerkgebouw of de sacramenten, en een voor ieder begrijpelijke Bijbeltekst kon daartoe uitstekend dienen. Zegels mochten absoluut niet het karakter van een 'rebus' krijgen. Op het eerste gezicht moest de afkomst duidelijk zijn. Daarnaast behoorde het gebruik van de klassieke talen, als het kon, vermeden worden. Dat gebeurde niet altijd, want zo kent hervormd Harlingen een zegel met de plaatselijke vuurtoren en de tekst 'lux in tenebris' (licht in de duisternis); bedoeld is de Bijbel. Dat was

wel duidelijk. Niet vaak komt een zegeltekst in het Latijn voor. Daarentegen voeren enkele kerken in Friesland een zegel met een tekst in het Fries. De voorkeur gaat natuurlijk uit naar originele afbeeldingen, zoals Harlingen die van de vuurtoren introduceerde.

Het gebruik van een zegel in lak, was of lood als 'waarmerk' is in de loop der tijd veranderd. Nu gebruiken bijvoorbeeld veel notarissen een watermerk op het briefpapier of een envelop. Voor kerkelijk gebruik kwamen er stempels. De overheid, grote bedrijven en verenigingen kennen eveneens voorbedrukte enveloppen en briefpapier. Inmiddels kan men onderaan een mailtje een vast symbool gebruiken. Het zegel werd getransformeerd in een herkenbaar logo. Men kan met één oogopslag zien welke gemeente het poststuk heeft verstuurd. Zo staat bijvoorbeeld op het zegel van de Hervormde gemeente van Putten een vrouw, in de oude, Veluwe klederdracht, bij een waterput, waaruit zij met een emmertje water 'put'. Kenners zien aan haar kleding dat zij 'in de rouw' is; het is iedereen wel bekend dat in de Tweede Wereldoorlog veel mannen uit Putten als represaillemaatregel weggevoerd zijn naar Duitsland. In het zegel ziet men een verwijzing naar Openbaring 21:6: 'Ik zal de dorstige geven uit de fontein van het water des levens voor niet'. Een volstrekt uniek zegel, vindt u niet?

En de vorm van het zegel? De kerkelijke synode beval een rond of ovaal zegel aan, want ronde zegels duiden impliciet aan dat God oneindig is. De schildvorm blijkt minder geschikt, want bij haastig stempelen kan de afbeelding scheef komen te staan. Niet zo netjes dus. Is er ook iets over de kleur te zeggen? Jazeker, want die moest bij voorkeur zwart zijn.

Dichterbij...

Dit periodiek gaat uit van twee historische genootschappen, te weten van Zwijndrecht en Hendrik Ido Ambacht. De vraag die beantwoord moet worden is: kennen ook daar de kerken een zegel? Een informatieronde leverde als oogst op dat drie Zwijndrechtse kerken zo'n zegel bezitten.

Op 10 oktober 1608 besloot de Zwijndrechtse Gereformeerde Kerk (na de Franse tijd 'hervormde' geheten) onder leiding van ds. G. Pierius, ook een kerkzegel te laten maken. Die afspraak staat in de notulen vermeld: 'Ende also men bevindt, dat vele burgers sijn, dewelke hebben ende brengen attestatie van enighe predikanten, gelijc zij seggen, naer deselve hierin grote bedrogh geschiedt, so is gedecisierdt³ (= besloten) om te laten maken een 'Signet' voor deze kerkcke om daarmede alle attestatien ofte het iewe (= iets) besegelt wesen moet te besegelen, opdat het iewe in den naeme van onse kercke gedaen worde voor waerachtigh moge aengenomen worden'. Tijdens de kerkenraadsvergadering van 4 maart 1610 bleek dat het besluit nog niet uitgevoerd was. Dat moest alsnog en snel gebeuren: 'Het *signet* voor dese kerkcke waervan boven gemelt is, sal min (= men) met den eersten doen maeken'. Op 10 mei 1610 was het klaar. En wie fungeerde als kerkelijk zegelbewaarder? 'Het *signet* voor deze kerkcke sal in de bewaering des Predikants blijven'. De overdracht geschiedde lange tijd volgens de afspraak dat de vertrekkende predikant het aan zijn opvolger doorgaf. Dat deed de Zwijndrechtse ds. D. Storm van 's-Gravenzande bijvoorbeeld op 26 september 1808 bij de komst van zijn opvolger ds. P. W. Mari. Het origineel ging helaas verloren. Het was daarom een mooi initiatief van de plaatselijke predikant ds. G. C. Molenaar om een nieuw zegel te laten vervaardigen voor dagelijks, kerkelijk, gebruik.⁴ Op het oude 'signet' stond het dorpswapen afgebeeld en dat gebeurde opnieuw, met de woorden 'Als door vuur'. Men ziet op het zegel ons overheidswapen en het randschrift: Kerkzegel van Zwijndrecht. Ook de Gereformeerde Kerk van Zwijndrecht gebruikte (korte tijd?) een zegel, maar dat fungeerde blijkbaar niet erg.

Ook de Gereformeerde Gemeente aan de Burg. Jansenlaan gebruikt sinds een aantal jaren een eigen kerkzegel, ontworpen door Johan de Visser.

De naam van het kerkgebouw luidt Eben Haëzer. In het kerkzegel zien we een steen, die herinnert aan I Samuël 7: 12: 'Tot hiertoe heeft ons de HEERE geholpen'. Het gaat daar over een gedenksteen, die van Samuël de naam Eben Haëzer ontving, nadat het volk Israël de overwinning op de Filistijnen behaald had. Op het zegel zien we de rook van het brandoffer omhoog kringelen. Links en rechts van de steen wordt de weg van het (joodse) volk verbeeld. Lichtstralen van de opkomende zon zijn zichtbaar aan de horizon. Zij verwijzen naar 'de Zon der gerechtigheid', een typering voor Jezus Christus. Boven de afgebeelde gedenksteen lezen we: 'Tot hiertoe heeft de HEERE ons geholpen'. Hieronder leest men de naam van het kerkgebouw. Het randschrift verduidelijkt de eigenaar: Gereformeerde Gemeente Zwijndrecht.

Hoe is de stand van zaken in Hendrik-Ido-Ambacht? Hier kunnen we het bestaan van een drietal zegels vermelden. De Nederlandse Hervormde Kerk voert haar zegel terug tot 1332. Bestond er toen al een kerkgebouw? In elk geval wordt in 1386 het kerkhof vermeld.⁵ De bedijking van de Zwijndrechtse Waard dateert van 1332. We lezen hierop de tekst 'Sigillum Dominum Hendrik Ido (het woord Ambacht ontbreekt). Twee klimmende leeuwen fungeren als wapendragers van het gemeentelijk wapen, met de drie Sint Andriesskruizen. Er is geen Bijbeltekst vermeld. Ook de Gereformeerde Kerk in het Waaldorp heeft een zegel. Vermeld staan de woorden 'De Heere Is Getrouw'. Een brandende kaars verlicht een opengeslagen bijbel. Een bepaalde tekst ontbreekt hier. Rondom het wapen staat 'Gereformeerde Kerk. Hendrik-Ido-Ambacht'.⁶ Over de ontwerper van het hervormde en het gereformeerde zegel tasten we volstrekt in het duister. Als laatste kan het zegel van de Gereformeerde Gemeente vermeld worden, dat enige jaren bestaat.

Het ontwerp is, net als dat van de zuster gemeente te Zwijndrecht, van Johan de Visser. Het uitgangspunt is de tekst uit Matth. 16:18: 'op deze petra zal Ik Mijn gemeente bouwen'. Het kerkgebouw draagt de naam Petrakerk. Op dit zegel zien wij een kerkgebouw, gevestigd op een rots. De Zon der gerechtigheid (Christus) schijnt daarachter. Boven het gebouw zweeft een duif als symbool van de Heilige Geest.

Zo registreren wij een zestal kerkzegels, herinneringen aan een oud gebruik.⁷ Logo's met een geschiedenis, bij weinigen bekend. Maar duidelijk moge nu zijn dat ook (kerk)zegels een interessant aspect van onze geschiedenis kunnen vormen!

Tot slot van links naar rechts de zegels van Gouda, Putten en Karel de Stoute

Noten

- 1 Drs. G. Vermeer: *Het klooster Eemstein bij Zwijndrecht*, Zwijndrecht 1986, pag. 7.
- 2 De Zegelwet dateert van 1917 en werd in 1972 afgeschaft. Deze wet regelde ook de zegelbelasting.
- 3 Waarschijnlijk is bedoeld 'gedecideerd', d.w.z. besloten.
- 4 C.R. van den Berg: *Als door vuur. De geschiedenis van de Hervormde Gemeente te Zwijndrecht*, Zwijndrecht 1992, pag. 17.
- 5 P.J. Alders: 'Parochiekerk en ambachtsheerlijke hofstad in de middeleeuwen', in *Hendrik Ido Ambacht 1332-1982, 650 jaar waard*, Hendrik Ido Ambacht 1982, pag. 21-39.
- 6 P.J. Horsman, *Honderd jaar Gereformeerde Kerk van Hendrik Ido Ambacht 1891-1991*, Hendrik Ido Ambacht, 1991, pag. 2.
- 7 Aanvullingen op dit artikel zijn hartelijk welkom.

Bestuurlijke onrust in de Ambachtse polders 1852-1857: Over een 'radicale onwettigheid' van raadsleden

drs. Willem Schneider

De meeste Nederlanders leven in polders, eens bevochten op de zee. Nederlanders staan dan ook bekend om hun 'polderen', dat wil zeggen: ze streven naar overeenkomst of consensus. Lukt dat niet, dan ontstaat discussie. Dat is vooral het geval bij handhaving van de lokale identiteit. Ook de inwoners van het polderdorp Hendrik-Ido-Ambacht toonden in het recente verleden een dergelijke houding. Denk bijvoorbeeld aan het probleem van de vluchtelingen. Een thema, dat lokaal veel emotie heeft losgemaakt. Dat gebeurde in 2003 met de komst van een tijdelijk asielzoekerscentrum in ons dorp voor Bosnische vluchtelingen. Toen was de gemeenteraad wel eensgezind en stond ze pal achter het opvangbeleid van het college. Wel kwamen veel burgers toen in verzet tegen de wethouders en de burgemeester. Dat was ook het geval in 2015 met de komst van vluchtelingen uit Syrië en Irak. In Europa, in Nederland was bij bestuur en bevolking tegen hun komst veel weerstand.

Fig. 1. Huidige gemeentehuis.

1. 1848-1855: Rebelse tijd

Maar ook in het verre verleden waren vormen van verzet, die vrij uniek zijn. Ik doel dan op de aanloopperiode van de Nederlandse democratie. Beter gezegd: medio 19e eeuw (de periode 1848-1855). Europa had rond die tijd (1848) met vele opstanden

en betogingen te maken. Algemeen kiesrecht was er toen nog niet, maar de roep vanuit de bevolking en de lagere bestuurslagen om politieke emancipatie (meer inspraak en beslissingsrecht) kwam in die tijd veelvuldig voor.

In deze periode was het ook onrustig in ons land: de liberalen eisten, evenals in de andere landen, bestuurlijke hervormingen. Uiteindelijk kwam er een Grondwet, opgesteld door de liberaal Thorbecke (met op de achtergrond zijn toegewijde liberale collega Dirk Donker Curtius). Koning Willem II en vooral koning Willem III hadden niet veel op met deze Grondwet, maar zij kozen uiteindelijk eieren voor hun geld. De Grondwet uit 1848 gaf aan dat de koning onschendbaar is. Daarmee kon hij niet worden afgezet en had hij formeel geen macht meer. De macht kwam immers bij de volksvertegenwoordiging te liggen. Zo benoemde bijvoorbeeld de koning de burgemeester, maar onder verantwoordelijkheid van het kabinet.¹

Fig. 2. Koning Willem III. Bron: Wikipedia.

1.1. *Rebelse koning Willem III*

Toch blijkt uit de parlementaire geschiedenis dat koning Willem III een eigenstandige positie in het staatsbestel wilde blijven innemen en conservatieve leden uit de Eerste Kamer steunden hem hierbij. Een goed voorbeeld hiervan was hoe welwillend Willem III in 1853 reageerde op de Aprilbeweging. Dit was een protestants-conservatief protest tegen paus Pius IX die in Nederland opnieuw vijf bisdommen wilde instellen, waardoor de Aprilbeweging feitelijk een uiting van mensen was die meenden dat Nederland calvinistisch behoorde te blijven. Zo boden 50.000 ondertekenaars op 15 april 1853 in Amsterdam aan koning Willem III een petitie aan, waarop hij positief reageerde. De vorst onderstreepte dit nog eens op 16 september 1853 in Utrecht, want hij noemde deze dag *'den schoonsten (zijns) levens' en beloofde te zullen zorgen, dat hij zelfs 'bij zijn kindskinderen' niet 'in vergetelheid rake.'* *Ik zal God bidden,' zo zegde hij, diep bewogen, de niet minder geroerde professor Mulder toe, 'dat Hij mij nog lang moge sparen voor het welzijn van niet een gedeelte, maar van de gehele natie.'*²

De regering wees de petitie echter af, maar Willem III weigerde om hun afwijzende reactie te ondertekenen, hoewel de toen nog nieuwe Grondwet hem dat verbod. Op 19 april 1853 ontsloeg Willem III uiteindelijk zelfs vier van de zeven ministers, onder wie Thorbecke.³ Hierop traden de

Fig. 3. Ontvangst Koning Willem III te Utrecht en de toespraak door prof. G. J. Mulder, 16 september 1853. Naar een schilderij door N. Pieneman Raadhuis te Utrecht.

andere ministers ook af en werd de Tweede Kamer ontbonden. Op 17 mei 1853 werden vervolgens nieuwe verkiezingen gehouden.

1.2. *Lokale rebellie*

Andersom accepteerden ook veel (lokale) volksvertegenwoordigers de bemoeienis van de koning (en de minister) niet. Dat wordt zichtbaar in dezelfde periode (1852-1855) op lokaal niveau. Wellicht beïnvloedde de 'revolutionaire geest' uit deze tijd ook de opvattingen van raadsleden. De koning benoemde immers de burgemeesters en zelfs in een klein dorp als Hendrik-Ido-Ambacht was de bevolking én de volksvertegenwoordiging in deze periode in beroering. Je zou zelfs kunnen stellen dat rond 1855 Ambacht al een 19e eeuwse variant van het huidige dualisme (burgemeester/wethouders en gemeenteraad hebben elk hun eigen verantwoordelijkheid) kende.⁴ Dualisme in de zin dat Ambachtse raadsleden en wethouders vanuit hun verantwoordelijkheid anders dachten over de benoeming van een nieuwe burgemeester dan het hogere gezag (de koning, diens commissaris van de provincie en minister). Dat resulteerde in veel politiek tumult, tot in de Tweede Kamer toe, maar dat bleef niet zonder resultaat. Welke resultaten dat waren, leest u in de volgende paragrafen die dit onderwerp verder uiteenzetten.

2. 1852-1855: Vier burgemeesters in Ambacht

Dit artikel bespreekt de roerige jaren 1852-1855, waarin een 'rebelse' raad in Hendrik-Ido-Ambacht actief was. Welke Ambachtse raad doet dit nu nog na? Ik denk dat we lange tijd moeten wachten op zo'n uniek verschijnsel.

Wat was er in 1852 aan de hand? De bestudeerde documenten schetsen een soort 'politieke opstand' in Ambacht. Verschillende signalen gaven immers aan dat het in Ambacht bestuurlijk gezien onrustig was. In de eerste plaats kwam dat naar voren door de grote omloopsnelheid van burgemeesters. Tussen 1852 en 1855 'versleet' Ambacht maar liefst vier burgemeesters: De Reus, Kluit, Van Vliet en Metman, iets wat toen in bestuurlijk Nederland niet vaak voorkwam. Het instituut 'burgemeester' was immers een rustpunt en een tegenpool tegen de vermeende veranderlijke invloed van de stem-

gerechtigden. Met de benoeming door de burgemeester behield het landelijk gezag grip op de lokale politiek, wat in Hendrik-Ido-Ambacht pas na 1855 echt leek te lukken, want na Metman kwamen burgemeesters die hun ambt langere tijd vervulden: zoals C. van Aken (1855-1885), J. H. ter Spill (1885-1888), A. A. van Elk (1888-1896), W. Spoor (1896-1911). En ook voor het jaar 1852 bestuurden de toenmalige burgemeesters ons dorp minstens 10 jaar.

In de tweede plaats weigerden de gemeenteraden van Hendrik-Ido-Ambacht en Sandelingen-Ambacht in het voorjaar van 1853 om de nieuw benoemde burgemeester Metman te beëdigden. Deze politieke weerstand vond haar hoogtepunt toen de leden van beide gemeenteraden zonder expliciete toestemming van deze burgemeester een eigen stembureau inrichtten. De paragrafen 4 tot en met 7 gaan hier verder op in. Tenslotte is de 'opstand' van de raad tegen het Hogere Gezag terug te vinden bij de wettelijke samenvoeging van de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht en Sandeling-Ambacht in 1855 (Zie paragraaf 8).

2.1 *Van De Reus naar Metman*

Allereerst het punt van de vier burgemeesters. In de gangbare overzichten van burgemeesters in ons dorp tussen 1850 en 1855 worden twee namen genoemd. Dit zijn de burgemeesters mr. J. J. de Reus (1852-1853) en H. W. Metman (1853-1855). Maar, tot mijn verbazing, trof ik in de Dordrechtse Courant en de Nederlandsche Staatsch-Courant uit de periode 1853-1855 nog twee andere namen aan van diegenen die ook burgemeester in Hendrik-Ido-Ambacht en Sandelingen-Ambacht waren geweest.

Koning Willem III benoemde op 21 juni 1852 mr. J. J. De Reus tot burgemeester van Sandelingen-Ambacht én van Hendrik-Ido-Ambacht. Deze benoeming was mogelijk al een voorsorteren op de komende grote landelijke gemeentelijke herindelingen van 1855. Beide dorpen hadden namelijk tot het moment van deze benoeming elk een eigen burgervader: W. Roodenburg was tot juni 1853 burgemeester van Hendrik-Ido-Ambacht, J. van 't Hoff van Sandelingen-Ambacht.

Opmerkelijk is dat De Reus maar een half jaar het hoofd der gemeente is geweest (tot half december 1852). Frappant is ook de formulering die in de

Nederlandsche Staatsch-Courant werd afgedrukt, toen hij vertrok. (zie figuur 5). De naam van De Reus werd namelijk niet genoemd en hij kreeg in dit bericht ook geen blijk van waardering. Het was namelijk gebruikelijk om een burgemeester *'eervol'* te ontslaan. Dit duidt wellicht op ontevredenheid bij bestuurders, bij raadsleden of bij het Hogere Gezag. De vraag dringt zich op waarom dit zo is gegaan, maar dat is onduidelijk gebleven.

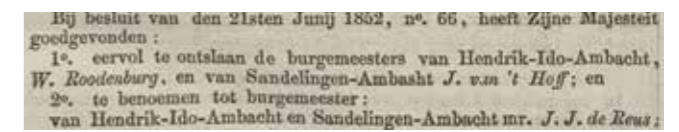

Fig. 4. *Benoeming De Reus.*

Bron: *Nederlandsche Staatsch-Courant* 22 juni 1852.

Op 15 december 1852 benoemde de koning De Reus' opvolger, namelijk dhr. A. Kluit HZ. Als traktement kreeg hij in zijn aanstellingsbesluit voor de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht 235 gulden en voor de gemeente Sandelingen-Ambacht 160 gulden.

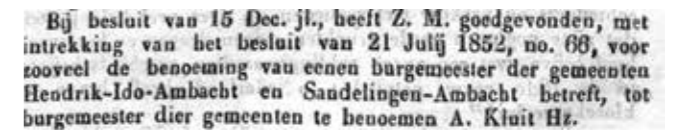

Fig. 5. *Bericht benoeming A. Kluit HZ.*

Bron: *Dordrechtse Courant* 18 december 1852.

Ook de nieuwe burgemeester bleek weinig 'zitvlees' te hebben, want al na zes weken hield Kluit het voor gezien. Op 31 januari 1853 had deze bestuurder de koning *'op eigen verzoek'* aangegeven te willen aftreden. Willem III verleende hem daarom prompt wel *'eervol ontslag'*.⁵ De prangende vraag is waarom Kluit zo kort heeft geregeerd.

In het Nationaal Archief vond ik een brief van zes toenmalige gemeenteraadsleden uit januari 1853 terug. In deze brief schreven deze raadsleden de minister van Binnenlandse Zaken, de heer Van Reenen, dat zij niet met de heer Kluit verder wilden gaan. Aanvankelijk hadden raadsleden wel vertrouwen in Kluit, omdat hij *'candidaat-notaris was en meerdere jaren bij eenen burgemeester werkzaam ware geweest.'*

Maar dat vertrouwen verdween om een of meerdere redenen snel. In de brief schreven de raadsleden dat de burgemeester *'niet gewoon administra-*

tieve zaken' bijhield en door 'geheel anderen maatschappelijke betrekkingen zich niet daaraan heeft kunnen wijden', maar de raadsleden specificerden hun grieven verder niet.

De brief spreekt vervolgens van 'totalen ongeschiktheid'. Na enkele dagen burgemeesterschap kwamen volgens deze schrijvers er signalen van 'duidelijke kenmerken' van deze ongeschiktheid.⁶ 'Nauwelijks enkele dagen is de Burgemeester aanwezig, of reeds dadelijk worden duidelijke kenmerken gegeven van totalen ongeschiktheid der betrekking, hetgeen ook spoedig door ZEd (= Zijne Edelheid WS) wordt erkend, met toevoeging dat hij voor de betrekking zoude bedanken. Ten gevolge van deze omstandigheid is de gemeente alzo beroofd van de tegenwoordigheid en hulp van een burgemeester en secretaris',⁷ aldus het heldere oordeel van de gemeenteraad in zijn brief van januari 1853.

Opvallend is dat hier gaat om een brief van de gemeenteraad van Hendrik-Ido-Ambacht en niet van de raad van Sandelingen-Ambacht. Hoe de raadsleden van deze, toen nog steeds zelfstandige gemeente er over dachten, is niet bekend. Kluit was immers ook burgemeester van deze gemeente.

Nog op dezelfde dag (31 januari 1853) benoemde de koning de heer J. A. van Vliet tot nieuwe burgemeester. Hij zou het evenmin lang volhouden, want al na ongeveer een halve maand verzocht heer J. A. van Vliet de koning om zijn benoeming in te trekken. Hoe dat kwam, verdient zeker nader onderzoek.

Het aftreden gebeurde in de tweede helft van februari 1853, waarna de heer Hendrik Willem Metman hem opvolgde. Hoewel Metman al burgemeester van Ridderkerk was, kreeg hij vanaf dat moment Hendrik-Ido-Ambacht en Sandelingen-Ambacht erbij.⁸ Met de keuze van Metman had het Hogere Gezag (koning en minister) blijkbaar in

Bij besluit van den 18 Febr. 1853, heeft Z. M. gerdgevoonden, de bij hoogstedeszelfs besluit van 31 Jan. jl., gedane benoeming van een burgemeester van Hendrik-Ido-Ambacht en Sandelingen-Ambacht in te trekken, en tot burgemeester dier gemeenten te benoemen H. W. Metman, ten einde die betrekkingen gelijktijdig te bekleeden met die van burgemeester van Ridderkerk en van Rijsoort.

Fig. 6. Bericht Ontslag Van Vliet en aanstelling Metman.

Bron: Dordrechtse Courant 16 februari 1853.

gedachte meer stabiliteit en zekerheid te krijgen, omdat Metman de nodige bestuurservaring had. Maar het zou anders lopen...

3. 1851: Vernieuwde gemeentewet

De snelle wisselingen lijken te duiden op politieke onrust of onvrede over de benoemingen door de koning of minister. Het is echter onduidelijk wat de oorzaak van deze turbulentie is geweest. Was het inderdaad onbekwaamheid van bijv. burgemeester Kluit of Van Vliet? Of speelden meer argumenten? Werd de raad, de minister, de Commissaris van de Provincie of de koning door bepaalde adviseurs met een 'kluitje' in het riet gestuurd? Wie droeg uiteindelijk de kandidaat-burgemeesters in deze tijd voor? Hoe de procedure informeel toen verliep, is niet helder geworden.

Duidelijk is wel dat de gemeenteraad uit 1853 het product was van de nieuwe Gemeentewet uit 1851, hoewel er vanuit conservatieve en christelijke parlementsleden oppositie was. Zo was de bekende Groen van Prinsterer tegen de Gemeentewet, omdat deze wet te 'centralistisch' was. Ook vond hij de wet te 'geuniformeerd' hetgeen een aanslag was op de autonomie van de gemeentesturen (bijvoorbeeld op de gemeentelijke belastingen). Groen verdacht Thorbecke ervan dat hij deze wet van het bestuurmodel uit Frankrijk had overgenomen.⁹

De Gemeentewet uit 1851 kende een aantal vernieuwingen:

1. de leden van de gemeenteraad werden rechtstreeks (dus niet getrapt) door ingezetenen gekozen, die aan de eisen van het kiesrecht voldeden;
2. de leden werden voor zes jaar gekozen. Zelfs de dag waarop werd gestemd stond in deze wet: de derde dinsdag 'der maand julij'. (artikel 7). De raadsleden werden voor zes jaar gekozen en 'een derde van hen treedt om de twee jaren af, met den 1sten dinsdag van september, volgens een daarvan te maken rooster. De aftredenen zijn dadelijk weer herkiesbaar.' (artikel 27). Tot 5.000 inwoners kende de raad zeven leden. Concreet betekende dit dat een derde deel van de raadsleden op de eerste dinsdag van september 1853 aftrad (artikel 258).
3. de wethouders werden ook voor zes jaar gekozen en komen uit de gemeenteraad: de helft treedt na

drie jaar af. Ook zij werden gekozen op 1e dinsdag van september. 'In gemeenten van 20.000 zielen en daar beneden zijn twee, in de overige, naar goedvinden van den raad, drie of vier wethouders' (artikel 79). Concreet betekende dit dat een derde deel van de raadsleden op de tweede dinsdag van september 1854 aftrad (artikel 258).

4. De koning benoemde een burgemeester, die gedurende zes jaar mocht besturen. (art. 59). Mogelijk is de 'revolte' van de Ambachtse raadsleden ingegeven doordat zij geen (mede) zeggenschap hadden bij de benoeming van de burgemeester. De koning c.q. de minister van binnenlandse zaken benoemde Kluit eind december, maar blijkbaar was Zijn Koninklijke Hoogheid of de minister onvoldoende op de hoogte van de geschiktheid van Kluit en Van Vliet voor het burgemeestersambt.

Er veranderde dus veel, maar juist op het punt van medezeggenschap of voordracht blijkbaar niet. In de Gemeentewet van 1851 werd de burgemeester door de koning benoemd. Voor die tijd had de ambachtsheer het zogenaamde 'voordrachtsrecht'. Een ambachtsheer was een soort burgemeester met bestuurlijke bevoegdheden en hij sprak ook recht en benoemde ambten. Tussen 1848 en 1851 leidde dit recht een kwijnend bestaan. In Hendrik-Ido-Ambacht was Pleun de Raadt sinds 1836 ambachtsheer, na 1848 mocht hij zich nog wel ambachtsheer blijven noemen. In de bestuurlijke praktijk stelde dat echter nauwelijks meer iets voor. Er kwam dus lokaal een vacuüm bij het doen van een voordracht van een burgemeester.

4. Rebelse raadsleden in 'inpandige' gemeentehuizen

Wellicht wilden de Ambachtse raadsleden ook dit vacuüm opvullen.¹⁰ Maar: wie waren de raadsleden dan? Waar waren de beide gemeentehuizen overigens? Waar vergaderden de 'rebelse raadsleden'?

4.1. Twee 'inpandige' gemeentehuizen

Eerst het antwoord op de laatste twee vragen. Beide dorpen hadden formeel geen eigen gemeentehuis. We weten niet hoe het gemeentehuis in Hendrik-Ido-Ambacht er in de periode 1852-1855 moet hebben uitgezien. Wel weten we dat dit gemeentehuis gevestigd was in 'het huis van Kranenburg'¹¹ aan

de Kerkstraat. Het stond op dezelfde plaats als het gebouw, waarin nu kapper Pons gevestigd is.

Een aanwijzing dat het gemeentehuis daar was gevestigd is het onderstaande bericht uit het *Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage* van 25 juli 1852. Dit bericht geeft aan dat er openbare aanbestedingen werden gedaan in deze woning (gehuurde gemeentehuis).

AANBESTEDINGEN.
Woensdag 24 Julij ten 11 ure, ten huize van Leendert Kranenburg Aanz., in het raadhuys te Hendrik-Ido-Ambacht: Onderscheidene belangrijke vernieuwingen en reparatien aan de kerk, de pastorie, de school en de onderwijzerswoning, met de leverantie van alle benoodigde materialen.

Fig. 7. Bericht 25 juli 1852 aanbestedingen in het gemeentehuis.

Het gebouw, waarin de gemeente twee vertrekken huurde, is op 18 maart 1858 afgebrand. De twee onderstaande krantenberichten verwoordden deze dramatische gebeurtenis. De berichten spraken over 'schipper L. Kranenburg' die de eigenaar van het huis was. De vraag werpt zich op of deze Kranenburg dezelfde persoon is als het raadslid Kranenburg, die in paragraaf 4.2 wordt genoemd. Dat zou kunnen betekenen dit raadslid zijn woning ter beschikking stelde voor raadsvergaderingen.

Na deze brand is een andere woning gebouwd, waar de gemeente weer enkele vertrekken huurde. Vermoedelijk is dat de linker helft van het gebouw (nu huis) op eerste foto/tekening van de omslag, de

* **Ridderkerk, 18 Maart.** In de naburige gemeente Hendrik-Ido-Ambacht is heden brand ontstaan in de woning van den schipper L. Kranenburg, zoo men verneemt ontstaan in den schoorsteen door het aanmaken van den kagchel met spaanders. Het huis met de aanhoorigheid en een aldaar geborgen groote hoeveelheid vlas en zaad zijn eene prooi der vlammen geworden. Zeer waarschijnlijk heeft ook het gemeente-archief veel geleden, daar de secretarie aldaar gevestigd was. Het huis was tegen brandschade verzekerd.

Fig. 8. Nieuwe Rotterdamse Courant 19 maart 1858.

Ridderkerk, 18 Maart. In de naburige gemeente Hendrik-Ido-Ambacht is heden brand uitgebarsten in de woning van den schipper L. Kranenburg, zoo men verneemt ontstaan in den schoorsteen door het aanmaken van den kagchel met spaanders. Het huis met de aanhoorigheid en eene aldaar geborgen groote hoeveelheid vlas en zaad zijn eene prooi der vlammen geworden. Zeer waarschijnlijk heeft ook het gemeente-archief veel geleden, daar de secretarij aldaar gevestigd was. Het huis was tegen brandschade verzekerd.

Fig. 9. Dagblad van Zuidholland en 's Gravenhage 19 maart 1858.

oudste foto die we kennen. Toen in 1897 de toenmalige verhuurder overleed besloot de gemeente het pand aan te kopen en te verbouwen tot een 'echt' gemeentehuis.

Ook Sandelingen-Ambacht had geen zelfstandig gemeentehuis. In de boerderij 'de Palmhoeve' aan de Achterambachtseweg was in een gedeelte van het woonhuis tot 1855 het gemeentebestuur van Sandelingen-Ambacht ondergebracht (figuur 11: zie achteromslag).

4.2. Raadsleden

Dan de vragen over wie er in deze gemeentehuizen vergaderden. Wie waren de 'rebelse' raadsleden?

Ik heb geprobeerd daar achter te komen. Zoals aangegeven: het probleem hierbij is dat in maart 1858 een grote brand in het toenmalige 'gemeentehuis' woedde, zodat veel documentatie verloren is gegaan.

In het Regionaal Archief zijn nog wel enkele korte verslagen te vinden van de Ambachtse gemeenteraadsvergaderingen toen de Begrotingen werden behandeld. Die van 1852-1856 ontbreken echter. Uit het korte verslag van 1851 las ik dat de volgende raadsleden aanwezig waren: Arie van der Giessen, Jan van der Giessen, Cornelius Smaal en Bart Sabrijn.

De al eerder genoemde brief uit januari 1853, waarin wordt aangegeven burgemeester Kluit niet aan de verwachtingen voldeed, was ondertekend door de raadsleden J. 't Hooft,¹² A. Plaisier, J. Leenburg, A. Sneeuw, H. van Nes, R. van 't Zelfde.

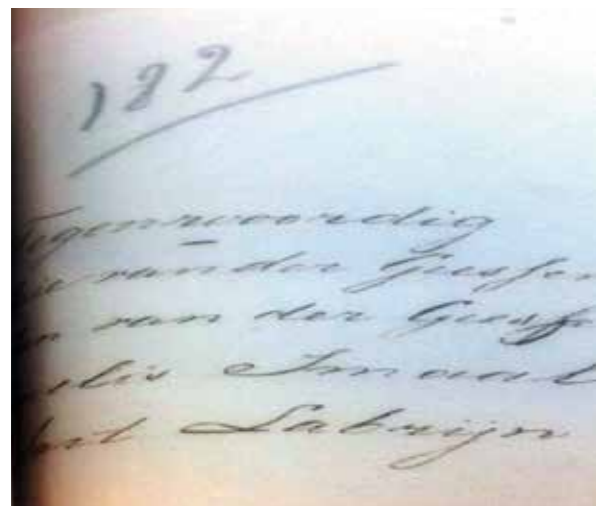

Fig. 12. Melding aanwezigheid van 4 raadsleden in 1851. Bron: Regionaal Archief Dordrecht.

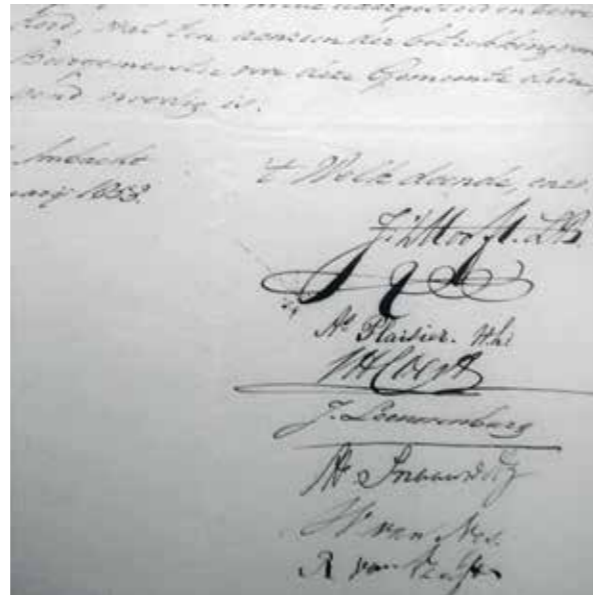

Fig. 13. Ondertekening brief door raadsleden.

Het jaarverslag over 1857 gaf dat er de volgende twee wethouders waren: *Joan 't Hooft en Adrianus Plaisier*. De raadsleden waren: *Huig Maaskant, Johan Hendrik Coert, Leendert Kranenburg, Jan van der Giessen en Bastiaan Nugteren*.

Het (ontwerp)wetsvoorstel van 1855 over de gemeentelijke herindeling gaf aan dat een derde deel van de raadsleden de eerste dinsdag in september 1857 moest aftreden, en de helft van de wethouders. In die tijd waren de wethouders ook lid van de gemeenteraad. Het jaarverslag uit 1859 geeft ook aan welk raadslid wanneer aftrad: *Joan 't Hooft en Huig Maaskant in 1859* (zij waren dus in 1857

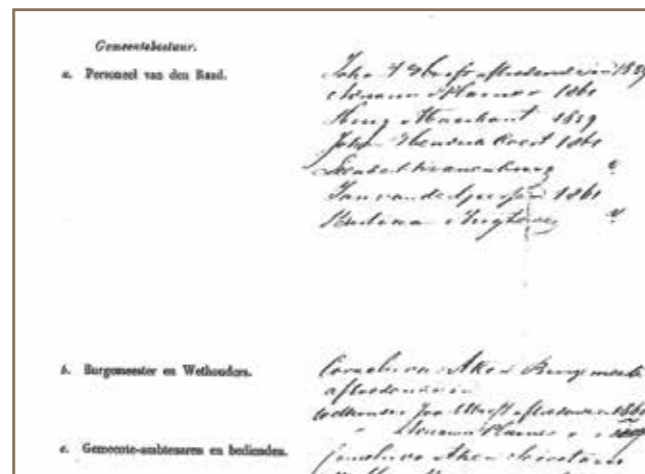

Fig. 14. Gedeelte uit jaarverslag van 1857 met namen van raadsleden en wethouders. Bron: Regionaal Archief Dordrecht

gekozen). Volgens dit verslag zouden in 1861 maar liefst drie raadsleden (*Adrianus Plaisier, Johan Hendrik Coert en Jan van der Giessen*) worden herkozen. Bij de overige twee raadsleden (*Leendert Kranenburg en Bastiaan Nugteren*) staat in het verslag een vraagteken: het jaar van herverkiezing wisten de opstellers blijkbaar niet. Onduidelijk is overigens of Leendert Kranenburg ook de eigenaar van de woning aan de Kerkstraat was, waarin in de periode 1852-187 het gemeentehuis was gevestigd.

Als ik nu de namen van de raadsleden uit 1851 met die van 1858 vergelijk, kom ik alleen de naam Jan der Giessen tegen. Verder werden in de brief van januari 1853 de namen van *Adrianus Plaisier en Joan 't Hooft* genoemd, beiden werden in 1857 ook genoemd.

4.3. Wethouders

Zoals bekend, kwamen de wethouders destijds uit de raad. Ze maakten ook deel uit van de raad. Hendrik-Ido-Ambacht kende in die tijd twee wethouders. De eerste was *Joan 't Hooft*. Volgens het verslag van 1857 zou hij in 1860 aftredend zijn. Dat betekent dat hij in 1857 is ge- of herkozen. De tweede wethouder was *Adrianus Plaisier*. Hij was in 1857 aftredend (hoewel dit jaartal is doorgekrast in het verslag). Als 1857 wel het juiste jaartal zou zijn geweest, zou hij in 1854 (dus na het roerige jaar 1853) zijn gekozen. Het lijkt dus zeer aannemelijk dat de twee wethouders in periode 1853 -1856 *Joan 't Hooft en Adrianus Plaisier* zijn geweest. In januari 1853 waren zij ook de mede-ondertekenaars geweest van de 'bezwarenbrief' van het functioneren van burgemeester Kluit.

4.3.1 Ontevreden

De veronderstelling van onrust werd onderschreven door de ontevreden houding van deze raden. Met de benoeming van burgemeester Metman in 1853 ging als het ware 'de vlam in de pan' en trokken de raadsleden 'de stekker er voorlopig uit'. Wat gebeurde er namelijk?

Met de nieuwe burgemeester waren de Ambachters niet tevreden, zodat ze grote bezwaren tegen deze benoeming maakten. Daarom verwierpen de gemeenteraden van beide gemeenten (Hendrik-Ido-Ambacht en Sandelingen-Ambacht) dit Koninklijk Besluit. Ze voegden ook de daden bij het woord in

de vorm van bestuurlijke ongehoorzaamheid. Volgens de toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, de heer Van Reenen, weigerden namelijk deze twee raden tot installatie van de benoemde burgemeester Metman over te gaan. Ze gaven namelijk geen gevolg aan 'zijne oproepingen tot het houden van vergaderingen, maar hielden zelve zonder hunnen voorzitter bijeenkomsten'. Wie dan wel de voorzitter van deze bijeenkomsten was, vermeldde de minister niet... Mogelijk was dat een wethouder of seniorraadslid (in leeftijd of zittingsjaren).

4.3.2 Reden van ontevredenheid

De reden van het verzet was mogelijk dat het in die tijd was dat verschillende dorpen tegelijk dezelfde burgervader (zie bijvoorbeeld de benoeming van De Reus in 1852) konden hebben. Metman was in 1853 immers al burgemeester van de buurgemeenten Ridderkerk en Rijsoord. Na de installatie van Metman in beide gemeenten, zou hij dan de burgemeester zijn van maar liefst vier gemeenten! De Gemeentewet uit 1851 (artikel 3) gaf deze ruimte aan de koning en minister. Wel waren hier voorwaarden aan verbonden: 'dezelfde persoon kan burgemeester zijn van meer dan ééne gemeente, mits de bevolking van geene dier gemeenten 5000 zielen te boven ga, de gemeenten aan elkander grenzen en haar gezamenlijk zielental 10.000 niet overtreffe'.¹³

Daarom was dit verschijnsel bestuurlijk gezien in die tijd niet ongebruikelijk. Ook niet in de Zwijndrechtse Waard. Zo was J(acobus) van 't Hoff naast burgemeester van Sandelingen-Ambacht, ook de burgemeester van Groote Lindt en Kleine Lindt, Heer Oudelands Ambacht, Heerjansdam en zelfs een korte tijd van Kijfhoek.

Het meervoudig burgemeesterschap was in de periode blijkbaar(nog) geen probleem voor de Hogere Overheid (koning en minister, Commissaris van de Koning), maar voor de lokale Ambachtse politiek blijkbaar wel...

5. Onwettig stembureau¹⁴

5.1. Aantal uitgebrachte stemmen bij stembureau

Het bleef namelijk niet bij het weigeren tot het installeren van de burgemeester uit de naburige gemeente Ridderkerk. De ontevreden raden ondernamen al snel meer actie. Zoals aangegeven,

werden op 17 mei 1853 verkiezingen voor de Tweede Kamer gehouden. Nu was het aantal kiesgerechtigden in Hendrik-Ido-Ambacht klein. In het huidige Ambacht wonen duizenden kiesgerechtigden, die in maart 2018 naar de stembus voor de gemeenteraadsverkiezingen kunnen gaan.

In 1853 was dit aantal beduidend minder. Laat ik citeren uit de ‘missive’ van minister Van Reenen: *‘Uit de mededeelingen van den heer Minister van Binnenlandsche Zaken ontvangen, blijkt voorts, dat in het onderkiesdistrict Hendrik-Ido-Ambacht aanwezig zijn 28 kiezers, waarvan er 17 hunne stem op den 17den Mei jl. hebben uitgebragt’.*

Kortom, 17 van de 28 stemgerechtigde Ambachters brachten hun stem uit. Weinig zult u zeggen, maar bedenk hierbij overigens dat deze kiezers aan bepaalde eisen moesten voldoen (zo moest het electoraat een bepaald inkomen hebben, het zogenaamde censuskiesrecht en alleen volwassen mannen mochten stemmen). Om overigens een indruk te geven van het totaal aantal uitgebrachte stemmen: 2153 mannen waren in het hoofddistrict Dordrecht kiesgerechtigd; 1492 daarvan brachten hun stem daadwerkelijk uit.

Fig. 15. Bericht Stembriefjes; Bron Dordrechtse Courant 18 mei 1853

En zoals in elk kiesdistrict, werden ook in het kiesdistrict Dordrecht stembureaus ingericht. Volgens de toenmalige Gemeentewet had de burgemeester een belangrijke rol, hij was de voorzitter. De twee ‘rebelse’ raden erkenden hem echter niet als voorzitter van het gevormde stembureau. De leden van de gemeenteraad van Hendrik-Ido-Ambacht en van Sandelingen-Ambacht werden door burgemeester Metman *‘ter benoeming van leden van het bureau van stemopneming opgeroepen.’* Toen de raadsleden herhaaldelijk niet waren verschenen, vernam de burgemeester in de *‘derde vergadering, waar enkele raadsleden wel aanwezig waren, dat de leden van de raad reeds een stembureau hadden benoemd’.* Dit bureau leverde ook de stembriefjes in bij het hoofdbureau in Dordrecht.

Het Ambachtse stembureau stond dus niet onder leiding van de voorzitter van de gemeenteraad, maar onder leiding van één van de twee toenmalige wethouders. Wie dat is geweest, is tot nu toe onduidelijk. Mogelijk was dat Adrianus Plaisier of Joan ’t Hooft.

5.2. Locatie stembureau

Onduidelijk is overigens ook waar in 1853 het enige stembureau was gevestigd. Het ligt het meeste voor de hand dat dit in het toenmalige gemeentehuisje was, omdat mogelijk het raadslid Kranenburg de eigenaar van de pand was, waarin het gemeentehuis zich bevond. Maar het stembureau kon ook de openbare Lagere School zijn, omdat het kiesbureau ‘onwettig’ werd beschouwd. Deze lager basisschool, ook wel het oude ‘schoolhuys’ genoemd, stond aan het Steegje bij de Hervormde Dorpskerk. (zie figuur 16) De school bestond uit één lokaal, in 1857 kwam er een tweede lokaal.¹⁵

6. Uitslag stembureau ongeldig

Gelet op deze unieke situatie zat de politiek met de handen in het haar. Was deze uitslag in Ambacht geldig of niet? De kwestie kwam uiteindelijk in de Tweede Kamer terecht. Over de rechtsgeldigheid van de uitslag was de minister van Binnenlandse Zaken mr. G. C. J. van Reenen tijdens het Kamerdebat helder: *‘Men heeft tevens daarbij ook nog de Wet regelende het Kiesrecht overtreden, dat men door den burgemeester niet als voorzitter van het*

Fig. 16. Openbare Lagere School bij het Steegje bij de Hervormde Dorpskerk.

bureau toe te laten, heeft gehandeld tegen art. 42 2e zinsnede van die wet, volgens ’t welk de voorzitter van den raad der gemeente van regtswege is voorzitter van het bureau van stemopneming, tenzij hij op wettige wijze in die betrekking zij vervangen. Aan de lijsten en het proces-verbaal door deze onbevoegde personen opgemaakt en geteekend vermag alzoo geenerlei gevolg te worden toegekend, als verleden door of ten overstaan van personen, die daartoe waren onbevoegd en die naar de wet waren ongerechtigd de uitkomsten der verkiezing te constateren’.

Fig. 17. Minister G. C. J. van Reenen. Bron: Parlement & Politiek.

7. Behandeling in de Tweede Kamer

7.1. Opvatting minister: onwettig

De minister meldde het optreden van ‘onwettige’ stembureau en de uitslag aan de Tweede Kamer. Het parlement besprak deze kwestie op 20 en 21 juni 1853. De minister drukte zich aldus uit: *‘De leden van den gemeenteraad van Hendrik-Ido-Ambacht werden door den burgemeester met inachtneming van art 41 en 42 der gemeentewet ter benoeming van leden van het bureau van stemopneming opgeroepen. Toen de raadsleden herhaaldelijk niet waren opgekomen, wilde de burgemeester in de derde vergadering, waar eenige leden tegenwoordig waren, tot toepassing van het 3de lid van art 29 der gemeentewet overgaan, toen hij vernam, dat de leden van den raad reeds een bureau van stemopneming hadden benoemd. Het is ten overstaan van dit bureau, hetwelk niet in een wettige vergadering van den gemeenteraad, maar in eene bijeenkomst van leden van dien raad is benoemd, dat, de stembriefjes ter benoeming van leden van de Tweede Kamer den 17den Mei jl. zijn ingeleverd.’*

7.2. Commissie Geloofsbrieven: radicaal onwettig

Even later kreeg de zogenaamde ‘Commissie tot onderzoek van de geloofsbrieven’ tijdens het Kamerdebat het woord. Deze commissie onderzocht of de stemmingen rechtmatig hadden plaatsgevonden. Ook keek ze of er zich omstandigheden hadden voorgedaan die aanleiding konden geven om te twifelen aan de juistheid van de door het Centraal Stembureau vastgestelde verkiezingsuitslag. Daartoe controleerde de commissie de processen-verbaal van alle stembureaus van de verkiezingen van 1853. De toenmalige voorzitter van deze commissie was het liberaal-conservatieve Kamerlid Willem Wintgens. Over de kwestie van de stemuitslag in ons dorp was hij heel stellig: *‘Men heeft in de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht tegenstand geboden aan het openbaar gezag en dit heeft zich ook in het verkiezingswerk geopenbaard. De Kamer kan op die handelingen niet drukken het zegel harer goedkeuring. De Kamer zou alzoo aanmoedigen en wettigen eene daad van weerstand tegen het wettig gezag die èn van regeringswege en door anderen binnen’.* Wintgens sprak zelfs van een *‘radicale onwettigheid’* in Hendrik-Ido-Ambacht.

Fig. 18. Foto Kamerlid Willem Wintgens. Bron: Parlement & Politiek.

7.3. Opvatting Kamerlid Bosscha: wettig

Tijdens het debat bleek dat drie Kamerleden het oneens waren met de conclusie van deze Commissie. Kamerlid Joannes Bosscha (conservatief Kamerlid van het district Amsterdam)¹⁶ was er één van. Hij vond het onbegrijpelijk dat *‘in eenen welgeordenden Staat eene gemeente maanden achtereen heeft kunnen weigeren een burgemeester te erkennen, door den Koning benoemd. Even onbegrijpelijk is het, hoe die burgemeester, wetende dat er door een wethouder en andere leden van den raad een stembureau gevormd was, gene middelen heeft*

willen of kunnen gebruiken, om zijn gezag te doen gelden en aan de verkiezing zijne eigene leiding te geven.’

Volgens Bosscha was onbegrijpelijk dat de burgemeester stilzwijgend zijn toestemming gegeven heeft aan deze verkiezing in Hendrik-Ido-Ambacht. Hij liet immers toe dat het stembureau, voorgezeten door een wethouder, was geopend. Deze wethouder was waarschijnlijk Joan 't Hooft of Adrianus Plaisier. De burgemeester wist er volgens Bosscha van en voerde een gedoogbeleid. Bosscha concludeerde daarom dat er geen ‘onwettigheid’ heeft plaatsgehad. De (toenmalige) kieswet schreef namelijk voor dat de voorzitter van de gemeenteraad het stembureau voorziet en met als toevoeging: ‘tenzij hij op eene wettige wijze is vervangen’. ‘De burgemeester is hier, mijns inziens, op eene wettige wijze vervangen, vermits hij stilzwijgend heeft toegelaten, dat een wethouder in zijne plaats met twee leden van den gemeenteraad een stembureau vormde en daarvan de werkzaamheden volbragt’, aldus Bosscha. Hij meende dat de burgemeester niet tegen dit bureau heeft geprotesteerd en niet aan het hoofdbureau in Dordrecht doorgegeven dat er sprake was van een ‘min wettig stembureau’. ‘De stembus is daar zonder bedenking aangenomen; de stemmen zijn mode in rekening gebracht en het proces-verbaal, aan de vergadering overgelegd, draagt geenerlei blijk van informaliteit’, zo zei Bosscha.

Fig. 19. Foto Kamer J. Bosscha;
Bron: Parlement & Politiek

7.4. Reactie op Bosscha: geen installatie toch wettig

De voorzitter van de Commissie, Willem Wintgens, had een helder antwoord op de opvatting van Bosscha: ‘Die burgemeester, aangesteld zijnde, heeft in handen van den Commissaris des Konings

den eed afgelegd; hij heeft zich daarna aangemeld bij den gemeenteraad om te worden geïnstalleerd. De gemeenteraad heeft echter geweigerd. Intusschen heeft, blijkens de brief van den heer Minister, de burgemeester te kennen gegeven dat hij zijne betrekking had aanvaard. En nu bestaat er geen bepaling, geen voorschrift in eenige wet, waarin wordt verklaard, dat een burgemeester, om wettig in functie te treden, moet zijn geïnstalleerd; dat, evenals bij de regterlijke collegien, eene installatie van dien ambtenaar moet plaats hebben, vóór dat hij als zoodanig zitting kan nemen en zijn ambt waarnemen.’

De voorzitter meende dat de burgemeester, ook al hij is niet geïnstalleerd door de raad zijn functie daadwerkelijk kan uitoefenen. Wintgens ging echter in zijn antwoord niet in op het argument van Bosscha met betrekking tot de ‘gedooghouding’, die de burgemeester ten aanzien van het ‘onwettige stembureau’ had aangenomen.

7.5 ‘Onwettige’ stemmen geen invloed op verkiezing kamerlid

Kortom, de uitgebrachte stemmen waren niet geldig. In 1853 kende men in ons land het zogenaamde districtenstelsel, waarin de kandidaat met de (absolute) meerderheid in het kiesdistrict werd gekozen. Zoals figuur 15 aangeeft waren er 1493 stemmen uitgebracht in het kiesdistrict Dordrecht. De voorzitter van de Commissie van de Geloofs-brieven oordeelde in 1853 ‘De volstrekte meerderheid is dus in ieder geval 732, en daar de heer van der Poel, mede na aftrek van die (ongeldige WS) 17 stemmen, slechts 727 stemmen op zich heeft, vereenigd, zoo blijkt het, dat hij dus volstrekte meerderheid niet heeft verkregen.’ Mr. J.D. van der Poel (conservatief burgemeester van de Alblasserwaard) werd dus, ook na het aftrekken van de ongeldige stemmen van het stembureau uit Hendrik-Ido-Ambacht dus niet gekozen als kamerlid.

7.6. Terugkijkend in 1875

Opvallend is de kwestie van het ‘onwettige stembureau’ uit 1853 werd genoemd in een Kamerdebat op 12 oktober 1875 over de uitslag in de gemeente Haarlemmermeer. Toen waren er twee stembureaus door de gemeenteraad (met instemming van de

burgemeester en wethouders) van de gemeente Sloten terwijl er wettelijk maar één stembureau mocht zijn. Het verkozen Kamerlid was daarom ‘onwettig’ gekozen en werd niet toegelaten tot de Kamer.

De liberaal W. A. Viruly Verbrugge, toenmalig lid der Commissie van de Geloofs-brieven, verwees in zijn bijdrage naar de zaak uit 1853 naar zijn voorganger, de heer Wintgens:

‘Aan de lijsten en het proces-verbaal door deze onbevoegde personen opgemaakt en getekend, vermag alzoo geenerlei gevolg te worden toegekend als verleden door en ten overstaan van personen die daartoe waren onbevoegd en die naar de wet waren ongerechtigd de uitkomsten der verkiezing te constateren. Zoo luiden de woorden van den heer Wintgens. Twee en twintig jaren geleden werden zy gesproken, maar na die jaren hebben zy niets van hunne waarde en kracht verloren. Het geldt hier precies dezelfde quaestie als voor twee en twintig jaren, want ook toen was het bureau onwettig; en nu doet het er niets toe welke de redenen dier onwettigheid waren. Om de leden echter volkomen in te lichten wil ik de geschiedenis der zaak mededeelen.’

Te dien tijde was er te Hendrik-Ido-Ambacht pas een burgemeester benoemd, tegen den zin van den gemeenteraad, die daarom weigerde hem te installeren. De leden van den raad kwamen toen gezamenlijk bijeen, zonder den burgemeester, en benoemden een stembureau. Dat bureau was dus benoemd in eene onwettige vergadering en daarom onwettig. Hier hebben we een ander geval; hier zijn het ook raadsleden die benoemd zijn, maar raadsleden benoemd in een bureau dat niet mogt bestaan, dat er niet is, dat de wet niet kent. De redenen dus van de onwettigheid der beide bureaux mogen verschillen, de gevolgen zijn echter dezelfde. Het bureau is onwettig om welke reden ook, en dat moet die onwettige daad ten gevolge hebbe dat de verkiezing, indien daardoor invloed is uitgeoefend op het verkrijgen der meerderheid, niet doorgaat.

Het conservatief-katholieke kamerlid Mr. A. F. X. Luyben zei terugkijkend over deze Ambachtse zaak in 1853:

‘De raad was ontevreden over den burgemeester: men wilde niets met hem te doen hebben, en de

leden ontzagen zich niet om buiten hem om te vergaderen en een stembureau te benoemen. Zij pleegden dus willens en weten eene onregmatige daad, gedreven door hartstogt tegen den burgemeester. Verdient een collegie, dat in zyn hartstogt zoo ver gaat, dat het willens en wetens onwettige daden pleegt, nog volkomen geloof? In het geval van Hendrik-Ido-Ambacht miste men dus een van de noodzakelijke voorwaarden voor de zuiverheid van het daar verrigte werk; en dus bewijst dat geval niets voor de tegenwoordige zaak.’

Volgens kamerlid Luyben waren de rebelse raadsleden uit Ambacht destijds gedreven door de ‘hartstogt’ en handelden ze te kwader trouw. Maar hoe lang bleef dit vuur van de hartstocht gehandhaafd?

7.7. Door de raad erkend

De bestuurlijke situatie duurde niet lang. Uiteindelijk koos de Ambachtse raad in 1853 een paar maanden later toch eieren voor zijn geld. De raad besepte dat deze unieke situatie niet lang kon duren: hij accepteerde Metman als burgemeester. De Dordrechtse Courant meldde op 13 juli 1853 met ‘genoegen’ dat de raad zich neerlegde bij het Koninklijk Besluit en burgemeester Metman ook als burgervader van Hendrik-Ido-Ambacht erkende. Eén van de wethouders bracht deze ‘missive’ aan hem over.¹⁷ Het is aannemelijk dat Joan 't Hooft of Adrianus Plaisier deze wethouder was.

Fig. 20. Bericht Metman geaccepteerd als burgemeester.
Bron: Dordrechtse Courant 14 juli 1853.

Uit de onderstaande paragraaf zal echter blijken dat de boodschap van het protest van de rebelse raden wel bij de minister van Binnenlandse Zaken was geland.

8. 1855: Bezwaren herindeling

Na dit incident van het eigenstandig stembureau ontstond in Hendrik-Ido-Ambacht snel opnieuw verzet. Ditmaal tegen een nieuwe gemeentelijke

herindeling. Het kabinet-Van Hall/Donker Curtius (1853-1856) voerde namelijk een ‘mega-operatie’ van gemeentelijke herindelingen uit. In het kader van de ‘schaalvergroting’ wijzigde het kabinet de grenzen van 23 gemeenten in de provincie Zuid-Holland. In 1855 werd hiertoe een wetsvoorstel van minister Van Reenen aangenomen. De herindeling betekende voor het eiland IJsselmonde dat *Ridderkerk en Rijsoort en Strevelshoek* één gemeente werden. Ook *Hendrik-Ido-Ambacht en Sandelingen-Ambacht* werden verenigd. Dat gold eveneens voor *Zwijndrecht en Meerdervoort*. Zoals gezegd, had de gemeenteraad van Hendrik-Ido-Ambacht moeite met deze herindeling.

Fig. 21.
Mr. D. (Dirk) Donker Curtius.
Bron: Parlement & Politiek.

8.1. Bezwaren Ambachste raad

Tijdens zijn vergadering van 21 juni 1855 ontving het parlement een verzoekschrift van deze raad: *‘houdende bezwaren tegen de vereeniging van die gemeente met die van Sandelingen-Ambacht’*. Bij de schriftelijke behandeling van het wetsvoorstel kwamen de bezwaren van de gemeenteraad naar voren. Het betrof vooral de financiën. De raad van Hendrik-Ido-Ambacht verklaarde zich tegen de *‘vereeniging, op grond dat de bezittingen, die deze gemeenten in de vereeniging aanbrengt, eene meerdere waarde dan de bestaande schuld hebben.’* De raad van Sandelingen Ambacht was niet tegen de gemeentelijke herindeling. Hij verlangde wel dat de *‘vereeniging niet worde belast met schulden, welke door ééne der te vereenigen gemeenten zijn gemaakt.’*

Opvallend hieraan is, vind ik, dat de Gemeentewet uit 1851 bij samenvoeging of splitsing van gemeenten niet alleen de gemeenteraad laat beslissen. Er is een soort ‘adviescommissie’, die haar oordeel geeft. Artikel 131 van deze Gemeentewet staat een dergelijk voorstel *‘in elke der betrokken gemeenten wordt voorgelegd aan het oordeel van den raad en*

van eene door de kiezers voor den raad, ten zelfde getale, als diens leden, te kiezen commissie uit de ingezetenen, waarin de burgemeester voorzit.’ Deze leden worden, op de *‘bij de kieswet bepaalde wijze, buiten de leden van den raad gekozen en benoemd met de meeste stemmen.’*

Artikel 132 benadrukt nog eens de taak van de commissie: *‘haar gevoelen (en die van de raad) worden schriftelijk aan gedeputeerden staten uitgebragt en door hen vervolgens door hun advijs aan het departement van binnenlandsche zaken ingezonden’*. Ik neem aan dat deze procedure ook bij de samenvoeging van Hendrik-Ido-Ambacht en Sandelingen Ambacht is toegepast. Maar documenten hierover heb ik helaas niet terug kunnen vinden.

8.2. Reactie regering en Kamer

De regering was niet onder indruk van het argument van de Ambachtse raad. De reactie kwam in het zogenaamde ‘Gevoelen der regering’: *‘De schuld van Hendrik-Ido-Ambacht, aanvankelijk 3000 gulden, is thans tot 900 gulden verminderd, welke door de meerdere bezittingen, welke deze gemeente in de vereeniging aanbrengt, ruimschoots wordt opgewogen.’*

De Kamer besprak het wetsontwerp niet. Bij de stemming op 28 juni 1855 bleken 35 leden voor de herindeling te zijn en 3 leden tegen. De tegenstemmers waren: Anemaet (liberaal, afkomstig uit Sommelsdijk en Kamerlid voor het kiesdistrict Zierikzee), Van Lynden (antirevolutionair, Kamerlid van het kiesdistrict Arnhem) en Van Deirse (conservatief, Kamerlid van het kiesdistrict Goes). Het waren drie Kamerleden die geen enkele binding met de Zwijndrechtse Waard hadden. Ze stemden echter niet tegen de herindeling Zwijndrecht en Meerdervoort. Het parlement ging met algemene stemmen akkoord met deze wijziging.

8.3. Bezwaar raad Rijsoort

De gemeenteraad van Ridderkerk was voorstander van de voorgestelde herindeling. De raad van ‘Rijsoort’ verlangde dat *‘door de vereenigde gemeente worde overgenomen het tegenwoordig schoollocaal en onderwijzerswoning, toebehorende aan de Hervormde Gemeente aldaar. Dat een nieuw schoolgebouw met woning overeenkomstig*

het opgemaakt bestek worde gesticht, en dat de opcenten op grond- en personele belasting voor de afdeeling Rijsoort tot geen hooger bedrag worden geheven dan thans het geval is’.

De regering had geen oren naar dit bezwaar. Het gevoelen van de regering werd als volgt verwoord: *‘Aan het verlangen van de raad en de commissie van Rijsoort kan bezwaarlijk worden voldaan. Het overnemen van het schoollocaal en de onderwijzerswoning van de Hervormde Gemeente is een onderwerp van huishoudelijke schikking tusschen de gemeenteraad en de kerkvoogden. Den gemeenteraad der te vereenigen gemeenten kan men voor het vervolg in de heffing van belastingen niet binden indien de uitgaven zulks mogten vorderen’*.

8.4. Stemming over herindeling

Dit wetsvoorstel werd in de Tweede Kamer evenmin verder besproken en bij de stemming op 28 juni 1855 blijken 33 leden voor de herindeling te zijn en 4 leden tegen. De tegenstemmers waren dezelfde personen, die ook tegen deze herindeling van Hendrik-Ido-Ambacht stemden. Het vierde Kamerlid was: Graaf Van Heiden Reinestein (conservatief en Kamerlid voor het kiesdistrict Assen).

Op 7 juli 1855 behandelde de Eerste Kamer de verenigingsvoorstellen. Ook daar was weinig weerstand tegen de herindeling. Alleen de (ultra)conservatieve Baron Johan Daniël Cornelis Carel Willem d’Ablaing van Giessenburg stemde tegen deze drie gemeentelijke herindelingen op IJsselmonde. Deze baron vertegenwoordigde de provincie Utrecht en was van 14 augustus 1851 tot 27 juni 1859 lid van de Eerste Kamer.

9. Een nieuwe burgemeester: Van Aken

Gelet op de voorgeschiedenis was de belangrijke vraag wie de burgemeester van de nieuwe gemeente Hendrik-Ido-Ambacht zou worden. Werd dat dan toch weer Metman? Vanuit de Ambachtse raad kwam het bezwaar dat de burgemeester niet in de gemeente woonde en onvoldoende voor de belangen van Hendrik-Ido-Ambacht opkwam, of daar te weinig oog voor had. Bovendien had Ridderkerk een groeiende bevolking.

De toenmalige minister van Binnenlandse Zaken, de heer Van Reenen, articuleerde deze bezwaren in

een brief van 30 augustus 1855 aan de koning. De politieke afweging van de minister was dus Metman **niet** opnieuw benoemen, omdat *‘uit hoofde van den verren afstand zijner woonplaats, als uit aanmerking dat de Ridderkerk een volkrijke gemeente voor den burgemeester aldaar zo vele bemoeiingen oplevert, dat de belangen van Hendrik-Ido-Ambacht niet behoorlijk door hem kunnen worden gadeslagen’*.

Uiteindelijk werd Metman niet benoemd tot burgemeester, maar kreeg de nieuwe gemeente een andere burgemeester in de vorm van de heer C. van Aken.

10. Samenvatting en conclusie

Samenvattend: In de onderstaande tijdlijn wordt een overzicht aangegeven van de belangrijkste gebeurtenissen in de periode 1852-1857. De tijdlijn laat duidelijk zien dat de meeste activiteiten tussen eind 1852 en de eerste helft van 1853 liggen. Het artikel laat ook zien dat er nog verder onderzoek nodig is.

De politieke houding van de rebelse raad wierp uiteindelijk toch haar vruchten af. De minister Van Binnenlandse Zaken zag in dat het burgerschap over diverse naburige gemeenten niet effectief was, omdat de afstand tussen de raad en de burgemeester te groot was. De opvatting was dat dergelijke burgemeesters te weinig aandacht konden besteden aan de diverse raden. Te grootschalig dus, zo dacht men destijds. Aan een ‘Drechtstedenbestuur’, ‘Drechtraad’, ‘Drechtstad’ of aan een ‘Zwijndrechtse Waard’ (of ‘Swindregt Were’) waren de bestuurders van destijds nog lang niet toe!

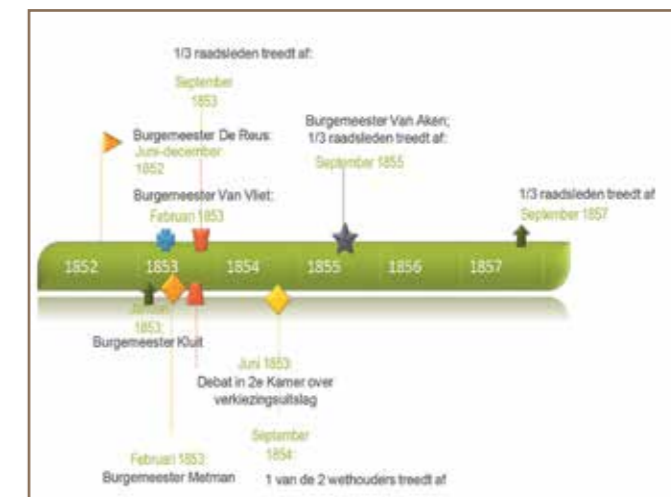

Fig. 22. Tijdlijn 1852-1857.

Bijlage 1
Ontwerp van Wet Gemeentelijke Herindeling
ONTWERP VAN WET tot vereeniging der gemeenten Hendrik-Ido-Ambacht en Sandelingen-Ambacht.

Wij WILLEM III, EXZ.

Alzoo Wij in overweging genomen hebben, dat het noodzakelijk is de gemeenten *Hendrik-Ido-Ambacht* en *Sandelingen - Ambacht* (provincie Zuid-Holland) te vereenigen,

Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord en mei gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk wij goedvinden en verstaan bij deze:

Art. 1. De gemeenten Hendrik-Ido - Ambacht en Sandelingen-Ambacht worden vereenigd.

Art. 2. De vereenigde gemeente draagt den naam van Hendrik-Ido-Ambacht.

Art. 3. Alle bezittingen en lasten der beide gemeenten komen geheel ten voor- en nadeele der vereeniging.

Art. 4. De eerste keuze van leden van den Raad der vereenigde gemeente geschiedt in de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht, op den dag, door Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland te bepalen.

Het bureau van stemopneming voor deze keuze bestaat uit den voorzitter en twee leden van den Raad der gemeente Hendrik-Ido-Ambacht, door dezen te benoemen.

Art. 5. Het eerste derde gedeelte der leden van den Raad, alsmede de eerste helft der wethouders treden af met den eersten Dinsdag van September 1857.

Art. 6. De dag der eerste vergadering van dien Raad wordt bepaald door de Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland. Op dien dag komt de vereeniging tot stand.

Art. 7. De belastingen, welke bij de afkondiging dezer wet in elke der beide gemeenten worden geheven, kunnen tot en met den 16den December 1855 ten behoeve der vereenigde gemeente worden ingevorderd.

De acten van den burgerlijken stand worden over het jaar 1855 in de loopende registers ingeschreven.

Art. 8. Deze wet is verbindend met den dag harer af kondiging.

Lasten en bevelen, dat deze in het Staatsblad zal worden geplaatst, en dat alle ministeriele departementen, autoriteiten, collegien en ambtenaren, wien zulks aangaat, aan de nauwkeurige uitvoering de hand zullen houden,

's Gravenhage, den 7den April 1855.

Noten

1 art 59 van de Gemeentewet 1848 geeft aan dat de koning de burgemeester voor zes jaar benoemd.

2 In vrijheid herboren. Katholiek Nederland 1853-1953; 909 blz; door L. J. Rogier en N. de Rooy. Uit dit boek blijkt de koning in september 1853 in Utrecht nog eens zijn sympathie uitsprak voor de aprilbeweging. De vorst noemde deze dag *'en schoonsten (zijns) levens' en beloofde te zullen zorgen, dat hij zelfs 'bij zijn kindskinderen' niet 'in vergetelheid rake.'* *Ik zal God bidden,' zo zegde hij, diep bewogen, de niet minder geroerde professor toe, 'dat Hij mij nog lang moge sparen voor het welzijn van niet een gedeelte, maar van de gehele natie.'*

3 Zie Hoofdstuk 6; De Eerste Honderdvijftig jaar, Parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946 door J. Th. J. van den Berg en J. J. Vis; 786 blz.

4 Het dualisme werd in 2002 ingevoerd.

5 Dordrechtse Courant, 3 februari 1853

6 Brief 5 raadsleden aan de minister Van Binnenlandse Zaken (januari 1853); Bron: Nationaal Archief te Den Haag

7 Brief Gemeenteraad aan de Koning, januari 1853; Bron: Nationaal Archief te Den Haag

8 Dordrechtse Courant, 16 februari 1853

9 Zie Hoofdstuk 6; De Eerste Honderdvijftig jaar, Parlementaire geschiedenis van Nederland 1796-1946 door J. Th. J. van den Berg en J. J. Vis

10 Uit het boek 'Parlementaire Redevoeringen betreffende het Ontwerp Gemeentewet van 1851' van mr. J. R. Thorbecke blijkt dat Kamerleden in hun discussie met de Minister een adviesrol van de raad bij de benoeming van de burgemeester niet aan de orde stelden.

11 Hendrik-Ido-Ambacht 1332-1982, 650 jaar Waard, Historisch Genootschap H.I.Ambacht; 1982

12 Joan 't Hooft was waarschijnlijk een van de eigenaren van de steenbakkerij van de gebroeders 't Hooft; zie 'Hendrik-Ido-Ambacht 1332-1982', 650 jaar Waard; Historisch Genootschap H.I.Ambacht; 1982

13 Artikel 3, Ontwerp van Wet tot regeling van de samenstelling, inrigting en bevoegdheid der gemeentebesturen; Bijblad van de Nederlandsche Staatscourant 1850-1851, blz. 377

14 de citaten van de minister en Kamerleden in de volgende paragrafen zijn terug te vinden de Handelingen der Tweede Kamer van 16 juni, 20 juni en 21 juni 1853

15 Hendrik-Ido-Ambacht 1332-1982, 650 jaar Waard, Historisch Genootschap H.I.Ambacht; 1982

16 Bosscha was ook minister voor de Zaken van de Hervormde en andere Erediensten, behalve van de Rooms-Katholieke Eredienst, van 3 april 1858 tot 14 maart 1861 in het Kabinet-Rochussen (1858-1860) en Kabinet-Van Hall/Van Heemstra (1860-1861)

17 Dordrechtse Courant, 13 juli 1853

Colofon

‘Swindregt were’, een naam die naast ‘Swijndregt were’ al eeuwen geleden gebruikt werd voor de Zwijndrechtse waard, is het blad van het *Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht* en de *Historische Vereniging Zwijndrecht*.

Het periodiek verschijnt twee maal per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden.

Redactie Hendrik-Ido-Ambacht:

Mevr. J. C. van der Straaten-Ooms,
drs. W. Schneider

Redactieadres:

de Heerlijkheid 39, 3344 BP H.I.Ambacht

telefoon: 078-6471932

E-mailadres: joke@vdstraaten.nl,

willemschneider1@gmail.com

Secretariaat Historisch Genootschap

Hendrik-Ido-Ambacht:

J. van Beek, Weteringsingel 84,

Hendrik-Ido-Ambacht,

telefoon: 078-6814882

Vestigingsadres: ‘Den Brommert’,

Smidshoef 26 - 28, 3342 BD Hendrik-Ido-Ambacht

Vormgeving: H. Reijerse

Druk: Pro Patria Zwijndrecht

De verkoopprijs voor losse nummers: € 3,50

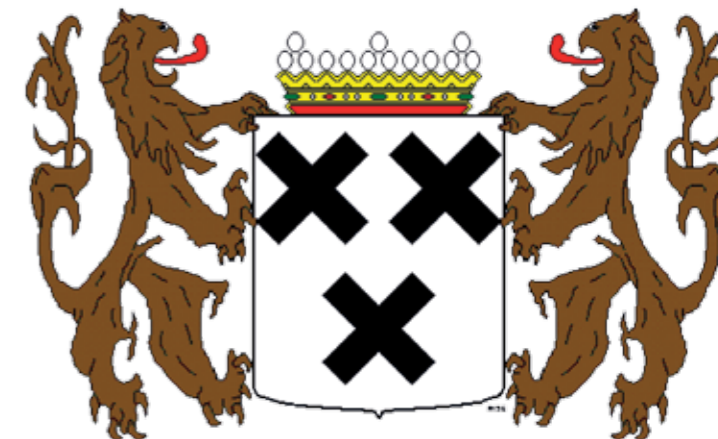
De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam geplaatste artikelen.

© Redactie blad en de auteur. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopieën, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie en auteur. Na toestemming moet de bron vermeld worden.

ISSN: 2215-0439

Foto achterzijde boven: Figuur 10. Gemeentehuis Hendrik-Ido-Ambacht; Bron: Collectie Historisch Genootschap H.I.Ambacht.

Foto achterzijde onder: Figuur 11. Gemeentehuis Sandelingen-Ambacht; Bron: Collectie Historisch Genootschap H.I.Ambacht.

Links: Sinds 1817 het wapen van de gemeente Sandelingen, bestaande uit de kleur keel (rood), beladen met drie zilveren hanen.

Rechts: Het wapen van Hendrik-Ido-Ambacht. Hoewel de oorsprong ervan onbekend is, werd dit stadswapen al van oudsher gebruikt. Om die reden staat er in verschillende gevelstenen ook 1331 (de datum van de bedijking) vermeld. In 1815 werd het ook als gemeentewapen ingevoerd. Toen in 1855 Sandelingen en Hendrik-Ido-Ambacht werden samengevoegd, kwam het wapen van Sandelingen te vervallen.

Onder: Kaart van de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht uit 1827. De belangrijkste wegen lopen als een kruis door de gemeente heen. Van links onder naar rechtsboven loopt de Krommeweg, die overgaat in de Paulusweg. Van rechtsonder naar linksboven loopt de Vrouwgeleweg. In de linkerbovenhoek ligt het dorp met de kerk en het huis Boucquet. In 1855 werd het gebied van Sandelingen hier aan toegevoegd. Collectie Nationaal Archief.

